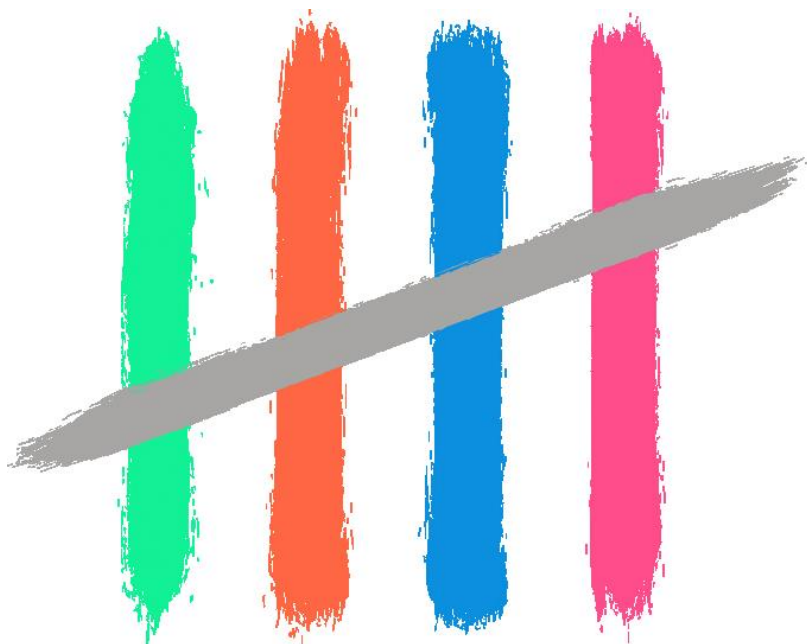

MAJKE U ZATVORU – IZMEĐU PROPISANIH I OSTVARENIH PRAVA

Dr. sc. Ines Sučić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Marija Knežević, magistra psihologije

Marijana Matijaš, magistra psihologije, Odjel za psihologiju, Hrvatsko katoličko sveučilište

Europska unija
Ulaganje u budućnost

Ured za udruge
Vlade Republike Hrvatske

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda

Grant contract no:
IPA 4.1.5.2.02.01.c04.

Grant shema:
Podrška programima organizacija civilnoga društva u području zagovaranja
i motivacije za društveno isključene skupine.

Projekt MA#ME provodi Udruga Roda u partnerstvu s Hrvatskim zavodom za zapošljavanje – Područnim uredom u Požegi i Centrom za podršku i razvoj civilnog društva Delfin iz Pakraca te u suradnji s Uredom pravobraniteljice za djecu i Ministarstvom pravosuđa. Ukupna je vrijednost projekta 109.482,40 eura. Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog socijalnog fonda u iznosu od 93.060,04 eura i Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske.

Majke u zatvoru – između propisanih i ostvarenih prava, rad autorica Ines Sučić, Marije Knežević i Marijane Matijaš, jedan je od radova nastalih u sklopu projekta.

Sadržaj ovog materijala isključiva je odgovornost Udruge Roda.

Trajanje projekta:
veljača 2014. – veljača 2016.

Legum corrector usus.

Tit Livije

Sadržaj

Uvod	1
Zdravstvena prava majki u zatvoru i njihove maloljetne djece	3
Radna prava majki u zatvoru	10
Roditeljska prava majki u zatvoru	16
Pravo majki u zatvoru na dodir s vanjskim svijetom	22
Izravni kontakt majki u zatvoru i (maloljetne) djece	23
Neizravni kontakti majki u zatvoru i (maloljetne) djece.....	37
Dosezi međuinstitucionalne suradnje u promicanju roditeljskih kompetencija u zatvorima	39
Zaključci i preporuke	45
Literatura	51

Uvod

Oduzimanjem slobode roditeljima znatno se ograničava i njihovo pravo na obiteljski život, što ima za posljedicu i posredno ugrožavanje prava ostalih članova obitelji koji nisu počinili kazneno djelo, dakle i prava njihove djece,¹ što u konačnici obuhvaća velik broj osoba. Primjerice na dan 31. prosinca 2011. godine u hrvatskom zatvorskom sustavu nalazilo se 1190 roditelja zatvorenika koji su imali 1932 maloljetne djece,² 31. prosinca 2012. godine 1263 roditelja zatvorenika koji su imali 2323 maloljetne djece,³ 31. prosinca 2013. godine 1242 roditelja zatvorenika koji su imali 2119 maloljetne djece,⁴ a 31. prosinca 2014. godine 1080 zatvorenika roditelja koji su imali 1927 maloljetne djece.^{5,6}

Zaštita prava zatvorenika i zatvorenica, nadzor nad sustavom izvršenja kazne zatvora, poticanje i stručna pomoć u ispunjavanju njihovih roditeljskih uloga i odgovornosti, kao i definiranje prava djece čiji se roditelj nalazi u zatvoru navedena su u brojnim konvencijama, preporukama i zakonskim propisima – od univerzalnih pravnih akata (npr. *Povelja Ujedinjenih naroda*⁷ i *Opća deklaracija UN-a o ljudskim pravima*,⁸ *Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima*,⁹ *Konvencija o pravima djeteta*),¹⁰ zatim preko europskih propisa (npr. *Nova europska zatvorska pravila*,¹¹ *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*)¹² pa do pravnih odredaba unutarnjeg prava^{13, 14} (npr. *Ustav RH*,¹⁵ *Obiteljski zakon*,¹⁶ *Zakon o socijalnoj skrbi*,¹⁷ *Nacionalna strategija za prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. godine*,¹⁸ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*¹⁹ (u

¹ Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 685-743.

² Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu.

³ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2013) Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2012. godinu.

⁴ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu.

⁵ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu.

⁶ U hrvatskom je zatvorskom sustavu 2011. godine bilo ukupno 2132 roditelja zatvorenika, 2012. godine 2213 roditelja zatvorenika, tijekom 2013. godine ukupno 3039 roditelja zatvorenika, a tijekom 2014. godine 2775 roditelja zatvorenika. Izvor: Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012-2015). Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011.-2014. godinu.

⁷ *Povelja Ujedinjenih naroda*. <https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter-all-lang.pdf> (6. 1. 2015.)

⁸ *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, Narodne novine 28/96.

⁹ *Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima*. Prvi kongres Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s prijestupnicima, Ženeva, 1955., uz odobrenje Ekonomskog i društvenog savjeta, Rez. 663 (XXIV) 1957., i Rez. 2076 (LXII) 1977.

¹⁰ *Konvencija o pravima djeteta*, Međunarodni ugovori 12/1993, 20/1997.

¹¹ *Europska zatvorska pravila* Preporuka Rec. (2006) 2, Vijeće Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#> (22. 11. 2015.)

¹² *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Međunarodni ugovori 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10.

¹³ Pleić, M. (2010) Europske značajke i dvojbe hrvatskog sustava izvršenja kazne oduzimanja slobode. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17 (1), 301-500.

¹⁴ Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2): 685-743.

¹⁵ *Ustav RH*, Narodne novine 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.

¹⁶ *Obiteljski zakon*, Narodne novine 103/15.

¹⁷ *Zakon o socijalnoj skrbi*, Narodne novine 157/13, 152/14, 99/15.

¹⁸ Radna skupina za stručnu analizu i izradu Konačnog nacrta prijedloga Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj (2014) *Nacionalna strategija za zaštitu i pomicanje prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. Nacrt prijedloga*. Zagreb: Ministarstvo socijalne politike i mladih. www.mspm.hr (28. 11. 2015.)

daljnjem tekstu ZIKZ) i niz popratnih podzakonskih akata kao što je *Pravilnik o pogodnostima zatvorenika*).²⁰

Naravno, samo njihovo postojanje ne mora nužno značiti da je zaštita prava roditelja zatvorenika i njihove djece uvijek i ostvarena.²¹ Samo u 2014. godini podnesena je ukupno 231 pritužba zatvorenika pučkom pravobranitelju, pravobraniteljici za ravnopravnost spolova, pravobraniteljici za djecu te međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava kojih je Republika Hrvatska članica.^{22,23,24} Ured pravobraniteljice za djecu u proteklih je pet godina (2010.–2014.)²⁵ postupao u 103 opće inicijative vezane uz djecu čiji su roditelji u zatvoru, a koje uključuju upućivanje preporuka nadležnim tijelima za unapređivanje zaštite, razine svjesnosti i prepoznavanja potreba te djece. Pravobraniteljici za djecu također je godišnje podneseno između 32 (2010. godine)²⁶ i 40 (2014. godine)²⁷ pojedinačnih prijava roditelja zatvorenika.

Svrha ove analize jest pružiti pregled i preispitati trenutačno stanje u Hrvatskoj s obzirom na propisana i ostvarena prava majki zatvorenica i njihove (maloljetne) djece. Ovom analizom želi se dati procjena stupnja realizacije njihovih prava u praksi te ispitati koje su prepreke i izazovi vezani uz ostvarenje tih prava. Pri tome se analiziraju dostupni relevantni zakonski propisi i publikacije, nacionalni i međunarodni dokumenti, podatci kvalitativnih i kvantitativnih hrvatskih istraživanja, kao i statistički podatci.²⁸ Nedostatci i uzroci problema u realizaciji propisanih prava razmatrani su onoliko koliko je to omogućila dostupnost podataka te su istaknuti izazovi i preporuke kao i okvirne smjernice za buduća djelovanja u domeni poboljšanja ostvarenja prava majki zatvorenica i njihove (maloljetne) djece.

¹⁹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

²⁰ *Pravilnik o pogodnostima zatvorenika*, Narodne novine 66/10, 126/13.

²¹ Hrvatsko zakonodavstvo ne odstupi od europskih standarda i usklađeno je s *Konvencijom o pravima djeteta*. Teškoće, međutim, nastaju kad zakone treba primijeniti u praksi jer za to su potrebni brojni stručnjaci koji su spremni i sposobni, to jest osposobljeni, pretočiti norme u svakodnevni život. Izvor: Marijan, R. (2009) Djeca čiji su roditelji u zatvoru – kaznenopravni aspekti. U: M. Gabelica Šupljika (ur.). *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 57-62. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

²² Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu.

²³ To uključuje sve zatvorenike u RH, ne samo one koji su roditelji.

²⁴ Pri dopisivanju zatvorenika s pučkom pravobraniteljicom, pravobraniteljicom za ravnopravnost spolova, pravobraniteljicom za djecu te međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava osigurana je tajnost dopisivanja. Izvor: *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

²⁵ U 2010. godini u 15, u 2011. godini u 12, u 2012. godini u 31, u 2013. godini u 36 te u 2014. godini u 9 općih inicijativa. Izvor: Pravobranitelj za djecu (2011) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2010. godinu*. Pravobranitelj za djecu (2012) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2011. godinu*. Pravobranitelj za djecu (2013) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2012. godinu*. Pravobranitelj za djecu (2014) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2013. godinu*. Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

²⁶ Pravobranitelj za djecu (2011) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2010. godinu*.

²⁷ Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

²⁸ Očit nedostatak pouzdanih i dostupnih podataka predstavlja određena ograničenja za ovu analizu.

Zdravstvena prava majki u zatvoru i njihove maloljetne djece

U Kaznionici u Požegi ustrojen je Odjel za roditelje 1985. godine, jedinstven u zatvorskom sustavu Hrvatske.²⁹ Zatvorenice u Kaznionici u Požegi smatraju kako je u redu što se trudnice i roditelje izdvaja u zaseban odjel ne smatrajući pritom da su zbog toga one privilegirane (70 % od ispitanih 97 žena).³⁰ Sukladno propisima o zaštiti majčinstva u ZIKZ-u^{31,32} nakon porođaja majke s djetetom trebalo bi premjestiti na poseban odjel, dok bi prema *Konvenciji o pravima djeteta*³³ svaki maloljetnik ili maloljetnica trebao ili trebala izdržavati kaznu zatvora odvojeno od odraslih.³⁴ Međutim razdvajanje trudnica od roditelja, kao i maloljetnih trudnica i roditelja od punoljetnih trudnica i roditelja u Kaznionici u Požegi nije osigurano te one sve borave na istom odjelu.³⁵ Na tom odjelu borave trudnice zatvorenice šest tjedana prije porođaja, a nakon porođaja roditelje zatvorenice zajedno s djetetom najduže do navršene tri godine djetetova života. Na odjelu je između 2011. i 2014. godine boravilo između četiri (2013.)³⁶ i sedam maloljetnih i punoljetnih roditelja sa svojom djecom (2011.).³⁷ S obzirom na to da je prisutan relativno malen broj maloljetnih i punoljetnih trudnica i roditelja, nije bilo problema s prekapacitiranošću. Zatvorsko osoblje trudi se, koliko to dopuštaju prostorno-organizacijski uvjeti u Kaznionici u Požegi, da majka i dijete budu smješteni u sobe samostalno tj. da sobu ne dijeli više osoba. Zbog toga možda trenutačno veći problem predstavlja socijalna izolacija tih majki nego upućenost jednih na druge.

Za sve zatvorenike i zatvorenice odgoda izdržavanja kazne zatvora moguća je najduže do dvadeset mjeseci, osim u slučaju teške bolesti koja se ne može tretirati u zatvoru.³⁸ U ZIKZ-u³⁹ je i posebno regulirano kako je odgoda moguća kod majke djeteta mlađeg od godine dana o kojem se ona skrbi te ako se radi o rizičnoj trudnoći ili ako joj do porođaja ne preostaje više od šest mjeseci. To je sukladno i željama zatvorenica koje smatraju (90 % od

²⁹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu*.

³⁰ Bračulj, A. (2015) *Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava?* Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

³¹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.

³² ZIKZ ne regulira status žena koje se nalaze u istražnom zatvoru, već sva njihova prava regulira sudac koji vodi postupak, uz kućni red za istražne zatvorenike.

³³ *Konvencija o pravima djeteta*, Međunarodni ugovori 12/1993, 20/1997.

³⁴ Osim ako se odluči drugačije radi djetetove dobrobiti.

³⁵ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

³⁶ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

³⁷ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu*.

³⁸ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 54.

³⁹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 54.

ispitanih 97 zatvorenica u Kaznionici u Požegi 2014. godine)⁴⁰ da bi se trebalo odgoditi izdržavanje kazne zatvora ukoliko žena zatrudni tijekom trajanja kaznenog postupka. Izdržavanje kazne zatvora može se odgoditi najdulje do navršene prve godine djetetova života, a zbog potrebe skrbi za maloljetno dijete najdulje do šest mjeseci. Međutim, to znači da će i u slučaju maksimalne odgode, koja zbog spomenutih ograničenja često ne može dosegnuti svoj maksimum od 20 mjeseci, majke osuđenice ići u zatvor prije nego im dijete napuni tri godine, odnosno da neće provesti s djetetom njegovo najosjetljivije razdoblje kao što ga imaju priliku provesti majke zatvorenice koje su dijete rodile tijekom izdržavanja kazne zatvora. Stoga bi bilo potrebno promisliti o usklađivanju zakonskih regulativa kako bi se i jednoj i drugoj kategoriji žena osigurala jednaka prava.

Prema ZIKZ-u⁴¹ propisano je da se trudnici i majci s djetetom koje je rodila za vrijeme izdržavanja kazne zatvora osigurava cjelovita zdravstvena zaštita u svezi s trudnoćom, porođajem i majčinstvom. To znači da bi njihova zdravstvena zaštita treba biti izjednačena sa zdravstvenom zaštitom u javnom zdravstvu u pristupu zdravstvenim uslugama raspoloživim unutar države bez ikakve diskriminacije.⁴² U zdravstvenoj zaštiti žena bitno je naglasiti i potrebu dostupnosti specijalista za ženske bolesti te u sklopu zaštite majčinstva osigurati trudnicama i roditeljama ne samo medicinsku skrb, odnosno liječničku intervenciju i lijekove, već i stalan zdravstveni nadzor. Iako se danas sve pretrage obavljaju u zdravstvenoj ustanovi,⁴³ još nedavno su zatvorenice svjedočile kako je postojala praksa da su trudnice u Kaznionici u Požegi bris rodnice uzimale samostalno u WC-u kaznionice te ga čuvale kod sebe i po nekoliko dana, što je rezultiralo lažno pozitivnim nalazima laboratorijskih obrada.⁴⁴ Stoga i nije iznenađujuće da je pučka pravobraniteljica 2011. godine apelirala da se uspostavi i žurno provede zdravstveno-inspekcijski nadzor u svim zatvorima, kaznionicama i odgojnim zavodima.^{45,46} Tijekom 2011. godine na zahtjev Uprave za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa povjerenstvo je Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi obavilo zdravstveno-

⁴⁰ Bračulj, A. (2015) *Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava?* Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

⁴¹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13., čl. 111.

⁴² Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2): 685-743.

⁴³ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

⁴⁴ Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza rešetaka: priče bivših zatvorenica*. Zagreb: Roda.

Iskustva koja se navode iz ovog izvora subjektivni su dojmovi, a ne nužno rezultat stvarnog stanja, osobito jer se odnose na razdoblje unutar zadnjih deset godina od izdavanja knjige. Iz tog razloga se informacije iz navoda bivših zatvorenica trebaju oprezno koristiti i interpretirati sukladno doseg takvih podataka.

⁴⁵ Pučki pravobranitelj (2012) *Izvešće o radu za 2011. godinu*.

⁴⁶ Pučki pravobranitelj (2013) *Izvešće o radu za 2012. godinu*.

inspekcijske nadzore u velikom broju kaznenih tijela, a također i tijekom 2013. godine⁴⁷ na zahtjev Pučke pravobraniteljice. Kako bi se zadržala razina kvalitete zdravstvene skrbi u zatvorskim tijelima nadzore bi i dalje trebalo obavljati kontinuirano i po mogućnosti vremenskim razmacima kraćim od dvije godine jer je i 2014. godine bilo pritužaba zatvorenika i zatvorenica pučkoj pravobraniteljici na zdravstvenu zaštitu, a posebno na dugo čekanje obavljanja pojedinih specijalističkih pregleda.⁴⁸ Ta negativna praksa velikim je dijelom posljedica nedostatka liječnika i drugog medicinskog osoblja u zatvorskom sustavu.⁴⁹ Slab odaziv na natječaje, a s druge strane velik odljev liječnika rezultira time da se potrebe za liječnicima u zatvorskom sustavu rješavaju uglavnom suradnjom sa Zatvorskom bolnicom u Zagrebu ili, u manjem obimu, ugovorima o pružanju usluga s ustanovama javnog zdravstva,⁵⁰ što zasigurno otežava pravovremeno i kontinuirano pružanje stalnog zdravstvenog nadzora i skrbi zatvorenicima i zatvorenicama. Dodatno zdravstvenu zaštitu otežava činjenica da dio zatvorenika i zatvorenica nema (dopunsko) zdravstveno osiguranje⁵¹ pa troškove liječenja podmiruje zatvorski sustav. Stoga bi trebalo različitim pozitivnim mjerama potaknuti i stimulirati zapošljavanje liječnika u zatvorskom sustavu.

Redoviti specijalistički pregledi i porođaji trudnica zatvorenica obavljaju se u specijaliziranoj zdravstvenoj ustanovi javnog zdravstva.^{52,53} Pregled trudnica zatvorenica u institucijama javnog zdravstva uključuje sprovođenje koje je uređeno *Pravilnikom o načinu obavljanja poslova odjela osiguranja u kaznionicama i zatvorima*,⁵⁴ a treba se izvršavati na način da se zaštiti zdravlje i dostojanstvo zatvorenika i zatvorenice.⁵⁵ Drugim riječima, trudnice zatvorenice na preglede kao i na porođaj odlaze u pratnji službenice pravosudne policije (dakle osobe ženskog spola).⁵⁶ Pratnja pravosudne policije potrebna je iz sigurnosnih razloga, ali potrebno je razmotriti nužnost uniformiranosti službene osobe prilikom pratnje

⁴⁷ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

⁴⁸ Pučki pravobranitelj (2015) *Izvješće o radu za 2014. godinu*.

⁴⁹ Kavain, M. (19. 11. 2013). Liječnici ne žele u zatvor: u hrvatskim kaznionicama nedostaje 80 medicinara. (Članak u Slobodnoj Dalmaciji.) <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/227796/Default.aspx> (20. 12. 2015.)

⁵⁰ Kavain, M. (19. 11. 2013). Liječnici ne žele u zatvor: u hrvatskim kaznionicama nedostaje 80 medicinara. (Članak u Slobodnoj Dalmaciji.) <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/227796/Default.aspx> (20. 12. 2015.)

⁵¹ Odlaskom u zatvor dio zatvorenika gubi zdravstveno osiguranje jer u pravilu ostaju bez posla ili bez beneficija koje proizlaze iz statusa nezaposlene osobe, a njihovo se liječenje prema postojećim propisima ne može ostvariti prema propisima socijalne skrbi. (Izvor: Kavain, M. 19. 11. 2013.) Liječnici ne žele u zatvor: u hrvatskim kaznionicama nedostaje 80 medicinara. (Članak u Slobodnoj Dalmaciji.) <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/227796/Default.aspx> (20. 12. 2015.)

⁵² *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

⁵³ *Pravilnik o kućnom redu u zatvorima za izvršavanje istražnog zatvora*, Narodne novine 008/2010, čl. 16.

⁵⁴ *Pravilnik o načinu obavljanja poslova odjela osiguranja u kaznionicama i zatvorima*, Narodne novine 48/09.

⁵⁵ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 33.

⁵⁶ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04/15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

trudnice zatvorenice liječniku jer se prakticira nošenje civilne odjeće prilikom sprovođenja u drugim emocionalno osjetljivim situacijama (npr. spровod). Odnosno, možda bi nošenje civilne odjeće prilikom sprovođenja trudnica zatvorenica liječnicima u većoj mjeri osiguralo njihovo dostojanstvo i umanjilo etiketiranje javnosti, a time i stresnost same situacije.

Pučka pravobraniteljica još je 2011. godine prisutnost pravosudnog policajca tijekom pregleda zatvorenika i zatvorenica ocijenila neprihvatljivim⁵⁷ te se generalno smatra da je prisutnost uniformirane nezdravstvene osobe u ordinaciji za vrijeme ginekološkog pregleda, a pogotovo porođaja, često nepotrebna sa stajališta sigurnosti, može biti iznimno nelagodna i stresna za trudnicu, štetna je za uspostavljanje odnosa liječnik-pacijent te ometa uobičajeni rad liječnika. Prema stajalištu Europskog odbora za sprječavanje mučenja i nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja nema opravdanja za stalnu prisutnost nezdravstvenih službenika zdravstvenim pregledima zatvorenika i zatvorenica. Prisutnošću nezdravstvenih službenika liječničkim pregledima, ako se ne radi o sigurnosnim razlozima, krše se odredbe *Zakona o zaštiti prava pacijenata* koji nalaže da se pri pregledu odnosno liječenju, a naročito prilikom pružanja osobne njege, pacijentu treba osigurati privatnost⁵⁸. Zakonom o zaštiti prava pacijenata pri pružanju zdravstvenih usluga jamči se poštivanje ljudskoga bića, očuvanje fizičkog i mentalnog integriteta te zaštita osobnosti. Godine 2014.⁵⁹ pritužbe koje su se odnosile na prisutnost pravosudnog policajca tijekom pregleda zatvorenika u zatvorskoj ambulanti riješene su nalogom Središnjeg ureda da je prisutnost pravosudne policije moguća samo iz sigurnosnih razloga ili na zahtjev samog liječnika. Kada se pregledi obavljaju u institucijama javnog zdravstva, zahtjeve za privatnošću pacijenta i potrebe koje proizlaze iz sigurnosne procjene pokušava se uskladiti te se svaka odluka o sprovođenju donosi unaprijed pisanim nalogom. Taj nalog sadrži i procjenu stupnja rizika i opasnosti, primjenu mjera vezanja i posebne mjere održavanja reda i sigurnosti donesene na temelju preporuke osoblja za tretman ili drugih stručnih osoba unutar kaznionice koje su upoznate sa zatvorenicom. Trudnice zatvorenice također se unaprijed upoznaje s postupkom sprovođenja. Tijekom pregleda u ustanovama javnog zdravstva u ordinaciji liječenja uz zatvorenika ili zatvorenicu prisutna je i uniformirana službena osoba na način da ne može vidjeti pregled.⁶⁰ Prilikom porođaja zatvorenice u Petrovoj bolnici u Zagrebu službena se

⁵⁷ Pučki pravobranitelj (2012) *Izvešće o radu za 2011. godinu*.

⁵⁸ *Zakon o zaštiti prava pacijenata*, Narodne novine 169/04, 37/08, čl. 28.

⁵⁹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

⁶⁰ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

osoba nalazi u rađaonici, a prilikom porođaja u Općoj bolnici u Požegi ispred rađaonice, iako ni u Kaznionici i zatvoru u Požegi ni u Zatvorskoj bolnici u Zagrebu nalog za sprovođenje ne sadrži obvezu prisutnosti službene osobe u rađaonici.⁶¹ Međutim, procjena rizičnosti i određene mjere sigurnosti na toj su razini i u nadležnosti upravitelja. Trebalo bi stoga i s njima razmotriti mogućnost da se općenito trudnicama i rođiljama zatvorenicama omogući da s liječnikom na pregledima i porođajima borave nasamo te da se pravosudna policajka nalazi ispred ordinacije, a samo u iznimnim slučajevima (iz razloga sigurnosne procjene) u ordinaciji.

Boravak na zraku, kretanje i prehrana osobito su važne kod trudnica, dojilja i rođilja. Svaki zatvorenik i zatvorenica ima pravo na boravak na otvorenom prostoru kaznionice, odnosno zatvora najmanje dva sata dnevno.⁶² Iako zatvorenice u Kaznionici u Požegi smatraju kako bi trudnice i rođilje u kaznionici trebale imati više pogodnosti,⁶³ one se primarno određuju njihovim kaznenim djelom i uspješnošću u izdržavanju pojedinačnog programa izvršavanja kazne, odnosno ustrojem i kućnim redom zatvora, a ne činjenicom da je žena u drugom stanju ili da uza se ima dijete. Kao što je i propisano Kućnim redom, zatvorenica smještena na Odjel za rođilje zadržava mogućnost korištenja češćih dodira s vanjskim svijetom u skladu s uvjetima odjela iz kojeg je premještena.⁶⁴ Trudnici zatvorenici trebalo bi također u sklopu zaštite majčinstva osigurati i prilagođenu raznovrsnu i kvalitetnu prehranu bogatu vitaminima i mineralima te osobito folnom kiselinom.⁶⁵ ZIKZ propisuje pravo zatvorenika i zatvorenica na redovite obroke hrane i vode te se za trudnice, rođilje i dojilje zatvorenice osigurava prehrana po preporuci liječnika.⁶⁶ Za prehranu dojilja preporučuje se pet obroka dnevno,⁶⁷ što je u Kaznionici u Požegi osigurano.⁶⁸ Zatvorenice sudjeluju u izradi prijedloga jelovnika putem predstavnice zatvorenica (bira se svaka tri mjeseca sa svakog odjela) u Povjerenstvu za izradu prijedloga jelovnika koje se sastaje barem

⁶¹ Nakon porođaja rođilju zatvorenicu smješta se s ostalim rođiljama, a službenica pravosudne policije je u hodniku Odjela. (Izvor: Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine, KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

⁶² *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 14.

⁶³ Bračulj, A. (2015) Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava? Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

⁶⁴ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 20.

⁶⁵ Zdrav život – obiteljski časopis o zdravlju <http://www.zdrav-zivot.com.hr/izdanja/prehrana-u-trudnoci/prehrana-u-trudnoci/> (8. 12. 2015.)

⁶⁶ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014). Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi.

⁶⁷ Portal Moje zdravlje <http://www.mojezdravlje.net/Bolesti/663/trudnoca/Preporuke-za-prehranu-dojilja.aspx> (8. 12. 2015.)

⁶⁸ Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza rešetaka: priče bivših zatvorenica*. Zagreb: Roda.

jedanput mjesečno.⁶⁹ Kada govorimo o prehrani dojenčadi, preporučuje se isključivo dojenje za djecu do šest mjeseci života bez potrebe za dodatnom hranom ili tekućinom.⁷⁰ Nakon navršenih šest mjeseci života djetetu se preporučuje davati raznoliku usitnjenu hranu pri čemu treba izbjegavati dodavanje soli i šećera u hranu, odnosno dodavanje začina.⁷¹ U Kaznionici u Požegi dojenčetu se, kad napuni pet mjeseci starosti, u dogovoru s izabranim liječnikom pedijatrom počinju uvoditi namirnice dozvoljene za pojedinu dob, što kontrolira zdravstvena služba Kaznionice⁷². Zdravstvena služba i kuharice svakih se nekoliko dana savjetuju i dogovaraju o pripremi obroka ovisno o nabavljenim namirnicama te se hrana za dojenčad kuha odvojeno i bez dodavanja začina, a ovisno o preporuci liječnika hrana se nakon navršenih šest mjeseci starosti dojenčeta miksa.⁷³ Majkama koje borave u Kaznionici u Požegi sa svojom djecom osigurane su besplatno i sve potrepštine za djecu, od higijenskih, preko hrane i odjeće do igračaka, kao i medicinska skrb za dijete. Kao i s mnogim drugim temama individualna iskustva majki zatvorenica su različita te neke hvale prehranu u zatvoru i zahvalne su na posebno pripremljenoj hrani za dojenčad i djecu i velikom izboru namirnica, dok neke druge navode upravo suprotno.⁷⁴ S obzirom da zatvorenice ne mogu po svojoj volji organizirati prehranu, omogućuje im se kupovina prehrambenih artikala i drugih stvari za osobnu uporabu sukladno ZIKZ-u⁷⁵ u zatvorskim prodavaonicama. Od 2015. godine postoji zajednička javna nabava za sve te se cijena proizvoda u zatvorskim prodavaonicama formira sukladno propisima o javnoj nabavi i na njih zatvori ne mogu utjecati⁷⁶. U zatvorskoj prodavaonici Kaznionice u Požegi, koja je opskrbljena širokim rasponom artikala, nema u standardnoj ponudi hrane za djecu i svježeg povrća i voća,⁷⁷ ali se nabava artikala kojih nema vrši dva puta mjesečno na temelju pisane narudžbe koju treba dostaviti tjedan dana prije nabave,⁷⁸ a dodatne stvari se mogu nabaviti uz odluku upravitelja. Naravno, pitanje je koliko često zatvorenice zaista i naručuju svježiju i „zdravu“ hranu te posebnu hranu za djecu.

⁶⁹ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 14.

⁷⁰ Svjetska zdravstvena organizacija <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs342/en/> (15. 1. 2016.)

⁷¹ Svjetska zdravstvena organizacija <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs342/en/> (15. 1. 2016.)

⁷² Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

⁷³ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

⁷⁴ Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza rešetaka: priče bivših zatvorenica*. Zagreb: Roda.

⁷⁵ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

⁷⁶ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

⁷⁷ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

⁷⁸ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 15.

Europska zatvorska pravila⁷⁹ preporučuju da se zatvorenicima omogući i samostalno pripremanje obroka. U Kaznionici u Požegi na odjelu rodilja postoji čajna kuhinja, ali u njoj zatvorenice ne pripremaju hranu.⁸⁰ Točne razloge nekorištenja te mogućnosti trebalo bi dodatno ispitati – smatraju li zatvorenice dovoljnom hranu koju za djecu dobivaju u zatvoru ili se možda tu radi i o njihovoj neupućenosti, nemotiviranosti, neznanju te poteškoćama u planiranju jelovnika za svoje dijete s obzirom na dvotjednu čestoću nabavke namirnica u zatvorskoj prodavaonici? Koji god bio razlog, trebalo bi zatvorenice potaknuti da što više samostalno pripremaju (dodatne) obroke za sebe i djecu te ih na radionicama kuhanja, koje bi mogle osmisliti stručne osobe izvan kaznenih tijela, educirati kako pripremati zdrave i primjerene obroke. Time bi se pridonijelo osnaživanju njihovih roditeljskih kompetencija, razvijanju odgovornosti i brige, povezivanju s djetetom i razvijanju pozitivnih navika.

U 2015. godini, potaknuta inicijativom projekta MA#ME u suradnji s liječnicom iz Opće županijske bolnice Požega i zatvorskim sustavom u Kaznionici u Požegi, održana je i prva edukativna radionica o reproduktivnoj zaštiti žena na kojoj je sudjelovalo pet zatvorenica, a koja će se i nadalje provoditi dva puta godišnje kako bi se buduće i sadašnje majke upoznalo s njihovim pravima i s načinom kako ih ostvariti.⁸¹ Majkama u zatvoru ne bi bilo na odmet omogućiti besplatne trudničke tečajeve, koje inače organiziraju gradski uredi za zdravstvo u domovima zdravlja,⁸² ili bolničke tečajeve⁸³ te redovite posjete patronažnih sestara neposredno prije i nakon porođaja.⁸⁴

Dužnost je zatvorskog sustava zaštita djece u zatvoru od neprofesionalnih postupaka te osiguravanje sigurnosti tijekom svih provedenih aktivnosti,⁸⁵ a dužnosti medicinskih sestara obuhvaćaju i zdravstveni aspekt brige o djetetu.⁸⁶ Tako pri odlasku pedijatra na preglede i cijepljenje dijete prati i medicinska sestra,⁸⁷ a od 2004. godine, sukladno *Zakonu o sigurnosti prometa na cestama*⁸⁸ u prijevozu djece koriste se autosjedalice.^{89,90} Iako

⁷⁹ Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13 (2): 685-743.

⁸⁰ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

⁸¹ Usmena komunikacija Ivane Zanze, izvršne direktorice Udruge Roda, 4. 1. 2016.

⁸² Službene stranice grada Zagreba. <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=453> (4. 1. 2016.).

⁸³ Rodilišta.Roda.hr. <http://rodilista.roda.hr/rodiliste/26> (15. 1. 2106.).

⁸⁴ Mazzi, B. (2011) Patronažna služba i obiteljski doktor. http://www.hdod.net/rad_drustva/Patronazna_i_doktor.pdf (6. 1. 2016.).

⁸⁵ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

⁸⁶ *Zakon o sestrinstvu*, Narodne novine 121/03, 117/08, 57/11.

⁸⁷ Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza rešetaka: priče bivših zatvorenica*. Zagreb: Roda.

⁸⁸ *Zakon o sigurnosti prometa na cestama*, Narodne novine 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14, 64/15, čl. 163.

⁸⁹ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02). Iako su zabilježena svjedočanstva majki zatvorenica, U: Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza*

Kaznionica u Požegi trenutno raspolaže s dvije autosjedalice, što je primjereno trenutnom broju djece koja se s majkom nalaze u Kaznionici, ukoliko su one starije od šest godina od datuma proizvodnje, njihov je rok trajanja istekao⁹¹ te bi ih trebalo osuvremeniti, a i osigurati veći broj autosjedalica prilagođenih uzrastima djece koja se prevoze.⁹²

Radna prava majki u zatvoru

Roditelj odlaskom u zatvor i dalje može financijski skrbiti za dijete i obitelj jer temeljem ZIKZ-a⁹³ svaki zatvorenik i zatvorenica imaju, pod uvjetima predviđenim tim Zakonom, pravo na rad koji mu se omogućuje u skladu s njegovim ili njezinim zdravstvenim sposobnostima, stečenim znanjima i mogućnostima zatvora. Prema ZIKZ-u⁹⁴ poslove na kojima u zatvoru može raditi trudnica, roditelj i majka uz koju je dijete do navršene tri godine života predlaže liječnik. Također, zatvorenik i zatvorenica mogu za vrijeme trajanja kazne (ukoliko je visina kazne do godine dana), na osobnu molbu i odobrenje Središnjeg ureda Uprave za zatvorski sustav, nastaviti samostalno obavljati djelatnost ili nastaviti raditi kod poslodavca na temelju ugovora koji s poslodavcem sklapa zatvor.⁹⁵

Naknada za rad u zatvoru umnožak je osnovice za izračun naknade za rad i koeficijenta njegova radnog mjesta.⁹⁶ Prosječna naknada za rad iznosila je 2014. godine 535 kn za rad u redovnom radnom vremenu, a 654 kn za redovni rad i rad duži od punog radnog vremena.⁹⁷ Od toga 30 % odvaja se kao obvezna uštedovina i polaže u banku ili štedionicu dok ostalim dijelom zatvorenik i zatvorenica slobodno raspolažu u skladu s odredbama kućnog reda.⁹⁸ Na zahtjev zatvorenika i zatvorenice može se odobriti trošenje novca s pologa

rešetaka: priče bivših zatvorenica. Zagreb: Roda, da dijete u određenim situacijama nije bilo smješteno u autosjedalici, već su ga majka ili medicinska sestra držale na rukama.

⁹⁰ Dječje sjedalice moraju se postaviti na stražnje sjedalo u skladu s uputama proizvođača te se ove odredbe odnose se i na vozila u nadležnosti MUP-a s obzirom na to da su Pravilnikom kao iznimka navedena tek vozila oružanih snaga RH. (Izvor: *Pravilnik o tehničkim uvjetima vozila u prometu na cestama*, Narodne novine 51/10, 84/10, 145/11, 140/13, 85/14 i 83/15.)

⁹¹ Autosjedalice.info. Kamo s autosjedalicom kojoj je prošao rok trajanja?

http://autosjedalice.info/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=65&Itemid=61 (10. 1. 2016.)

⁹² autosjedalice.info. http://autosjedalice.info/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=16&Itemid=63 (12. 11. 2015.)

⁹³ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 80.

⁹⁴ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.

⁹⁵ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 81.

⁹⁶ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 84.

⁹⁷ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izveštaje o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu.*

⁹⁸ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 85.

za uzdržavanje obitelji,⁹⁹ a zatvorenik i zatvorenica imaju pravo primati novac od članova obitelji i drugih osoba i slati im ga posredovanjem zatvora.¹⁰⁰

Bitno je napomenuti da su sve preporuke o radu unutar *Europskih zatvorskih pravila*¹⁰¹ inkorporirane u ZIKZ¹⁰² te je tako rad dobrovoljan i nikada se ne koristi u svrhu dodatnog kažnjavanja. Smatra se da je rad pozitivan element u organiziranju i pojedinačnom programu izvršavanja kazne kojim se zatvoreniku i zatvorenici omogućuje adaptacija na zatvorsku zajednicu, ali i priprema za život na slobodi i povećana uspješnost kasnije radne integracije, održavanje stečenih i(li) stjecanje novih radnih navika te ostvarivanje novčanih sredstava.^{103,104} Uz to, rad tijekom izdržavanja kazne zatvora ima i dodatnih pozitivnih elemenata – predstavlja oblik neizravne komunikacije majke u zatvoru s djetetom kojem se slanjem zarađenog novca šalje poruka da je majci stalo do dobrobiti djeteta. Uz to, majka financijski pridonosi ostvarenju djetetovih potreba i ostaje uključena u brigu o njemu, što pridonosi i njezinoj pozitivnoj slici o sebi te je dodatno motivira za uspješno izvršenje programa izdržavanja kazne.

U Kaznionici u Požegi prije 15 godina¹⁰⁵ sve su zatvorenice (N=30) bile radno angažirane, dok je 2013. godine to bila velika većina (od njih 80 samo 4, tj. 5 %, nije radilo).^{106,107} Iako je vrlo pohvalan tako velik stupanj radnog angažmana zatvorenica, one su kako prije 15 godina¹⁰⁸ tako i danas angažirane na poslovima u krojačkoj radionici, vanjskoj proizvodnji ili prodaji, kuhinji, praonici rublja, u poljoprivrednoj radionici te u održavanju i čišćenju zelenih površina.¹⁰⁹ Ti poslovi proizlaze iz realnih potreba kaznenih tijela i nužni su za njihovo svakodnevno funkcioniranje, a takve iste poslove, osim tradicionalnog rada žena u krojačkoj radionici, u kaznenim tijelima obavljaju i zatvorenici. Međutim, te bi se poslove moglo općenito okarakterizirati kao tipične kućanske poslove kojima se zadržavaju

⁹⁹ *Pravilnik o raspologanju novcem*, Narodne novine 2002., čl. 1., čl. 3.

¹⁰⁰ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 127.

¹⁰¹ *Europska zatvorska pravila*, Preporuka Rec. (2006) 2, Vijeće Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#> (22. 11. 2015.)

¹⁰² *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

¹⁰³ Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2): 685-743.

¹⁰⁴ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹⁰⁵ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹⁰⁶ Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014). *Izješće o radu za 2013. godinu*.

¹⁰⁷ Samo osam zatvorenica u Kaznionici u Požegi nije radilo 2014. godine. (Izvor: Župan, S. (14. 4. 2014.) Prosječna zatvorenica je u braku, ima 45 godina, srednju školu i presudu za krađu. (Članak u Glasu Slavonije.) <http://www.glas-slavonije.hr/232379/1/Prosječna-zatvorenica-je-u-braku-ima-45-godina-srednju-skolu-i-presudu-za-krađu> (27. 12. 2015.)

¹⁰⁸ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹⁰⁹ Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014) *Izješće o radu za 2013. godinu*.

tradicionalni obrasci spolnih uloga,^{110, 111, 112, 113} te koji svi nisu jednako korisni za radni angažman na slobodi. Stoga zatvorski rad više pomaže ženama da se naviknu na zatvorsku rutinu, korisno iskoriste vrijeme i steknu radne navike nego što im pruža šanse za stjecanje kvalifikacija koje će im biti korisne nakon izvršene kazne.¹¹⁴ Također, proteklih desetljeća nije značajno povećana raznolikost poslova koja se nudi zatvorenicama niti se u skorijoj budućnosti planira uvođenje dodatnih i(li) drugačijih poslova za zatvorenice (npr. administrativnih). U sklopu *Akcijskog plana za unaprjeđenje zatvorskog sustava Republike Hrvatske 2009. – 2014.*¹¹⁵ istaknuto je da zatvorskom sustavu nedostaje odgovarajuće opreme vezane za edukaciju i mogućnost rada u zatvoru, poput strojeva u radionicama i strukovnu izobrazbu zatvorenika i zatvorenica, ali istovremeno nisu navedene smjernice za povećanje zapošljavanja zatvorenika i zatvorenica.¹¹⁶ U istraživanju na zatvorenicama u Kaznionici u Požegi 2005. godine¹¹⁷ (N=30) pokazalo se da je gotovo 25 % njih smatralo da će biti bez ikakvih prihoda nakon izlaska iz zatvora, a oko 33 % ih je smatralo svoje zapošljavanje nakon izlaska iz zatvora krajnje neizvjesnim. Zanimljivo je da je 2013. godine ipak većina anketiranih zatvorenica (71 od 80) u Kaznionici u Požegi imala planove za budućnost nakon izvršene kazne koji su bili vezani i uz zapošljavanje te ih je 50 % navelo da se žele zaposliti ili nastaviti raditi.¹¹⁸

Zatvorski tretman ne počiva samo na radnim, već i na obrazovnim programima. U kaznionicama i zatvorima organizira se osposobljavanje i izobrazba za određena zanimanja, i to najčešće za osnovne poslove u kojima je naglasak na praktičnom dijelu nastave jer je izbor osposobljavanja ograničen brojem verificiranih programa i mogućnostima zatvora. Zatvorenicama i zatvorenicama može se omogućiti stjecanje višeg (tu spada i srednjoškolsko obrazovanje) i visokog obrazovanja, ali samo na vlastiti trošak te ako se program izobrazbe može uskladiti sa sigurnosnim razlozima.¹¹⁹ Zatvoreniku i zatvorenici koji uredno izvršavaju obveze izobrazbe isplatit će se naknada u visini od 25 % osnovice iz članka 84. stavka 1. ZIKZ-

¹¹⁰ Župan, S. (14. 4. 2014.) Prosječna zatvorenica je u braku, ima 45 godina, srednju školu i presudu za krađu. (Članak u Glasu Slavonije.) <http://www.glas-slavonije.hr/232379/1/Prosječna-zatvorenica-je-u-braku-ima-45-godina-srednju-skolu-i-presudu-za-krađu> (27. 12. 2015.)

¹¹¹ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹¹² Pravobranitelj za djecu (2014). *Izvješće pravobraniteljice za djecu za 2013. godinu*.

¹¹³ Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014). *Izvješće o radu za 2013. godinu*.

¹¹⁴ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹¹⁵ Vlada Republike Hrvatske (2009) Akcijski plan za unaprjeđenje zatvorskog sustava Republike Hrvatske od 2009. do 2014.

¹¹⁶ Mataija, A. (2015) Zapošljavanje zatvorenika i socijalna reintegracija. Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_AmandaMataija-Zapo%C5%A1ljavanje_zatvorenika_i_socijalna_reintegracija.pdf (22. 12. 2015.)

¹¹⁷ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹¹⁸ Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014). *Izvješće o radu za 2013. godinu*.

¹¹⁹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

a pomnožene s koeficijentom 1.¹²⁰ Naknada za vrijeme izobrazbe pripada zatvorenicima koja zbog obveza koje proizlaze iz organizacije izobrazbe ne može nastaviti raditi na već prije određenom radnom mjestu.¹²¹ Pokazalo se da je 2013. godine vrlo mali broj zatvorenica u Kaznionici u Požegi (5 od 80 tj. 6,25 %) bio uključen u programe stjecanja novih vještina.¹²² To možda i nije iznenađujuće s obzirom da istovremeno postoji relativno visoka obrazovna struktura zatvorenica (11 % VSS, 5 % VŠS, 49 % SSS, 15 % KV, a 14 % NKV)^{123,124,125} i mogućnosti obrazovanja postoje jedino za jednostavne ili isključivo "ženske" poslove.¹²⁶ Očito su time najviše pogođene obrazovanije zatvorenice, što u našem zatvorskom sustavu obuhvaća većinu, jer one ne mogu razvijati i primjenjivati svoje profesionalne interese.¹²⁷ Stoga je potrebno u Kaznionici u Požegi započeti provoditi i aktivnosti, radionice i edukacije koje su intelektualno poticajne i prilagođene ženama sa srednjom i višom stručnom spremom. Dobar primjer promicanja konkurentnosti na tržištu rada uključivanje je zatvorenica u edukaciju za računalnog operatora koju je između 2012. i 2014. godine završilo 20 zatvorenica,¹²⁸ ali s obzirom da se ta edukacija provodila u sklopu šireg programa resocijalizacije ovisnika o drogama nisu mogle u njemu sudjelovati i sve zainteresirane zatvorenice koje ne pripadaju navedenoj skupini. Također, nedavni su pozitivan primjer održana četiri ciklusa radionica, pri čemu se svaki sastojao od po četiri radionice u Kaznionici u Požegi 2015. godine s ciljem osposobljavanja zatvorenica za aktivniju ulogu na tržištu rada koji je u sklopu projekta MA#ME održala partnerska institucija HZZ – Područni ured Požega.¹²⁹ Zatvorenice (N=29) su stekle znanja o izvorima informacija pri traženju posla, pisanju životopisa i molbe za posao te razgovoru s potencijalnim poslodavcima. Najpozitivnijim su procijenile znanja o povećanju mogućnosti zapošljavanja, naročito nakon

¹²⁰ Ako izobrazbu nije moguće organizirati uz rad. (Izvor: *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.)

¹²¹ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 26.

¹²² Primjerice jedna za kuharicu, jedna za njegovateljicu, jedna za informatičkog operatera, a jedna je pohađala radionice programa *Zatvorenik roditelj*. Posebno je pohvalno što jedna od zatvorenica vodi tečaj talijanskog jezika, ali ga je pohađala samo jedna zatvorenica. (Izvor: Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014) *Izješće o radu za 2013. godinu*.)

¹²³ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

¹²⁴ U istraživanje 2014. provedenom na 97 zatvorenica u Požegi pokazalo se da više od pola ispitanica ima završenu srednju školu (59,14 %). (Izvor: Bračulj, A. (2015) *Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava?* Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf 12. 11. 2015.)

¹²⁵ Prema rezultatima istraživanja Kaznionice i njihov status u kaznionici u Požegi 2013. godine utvrđeno je da je od 80 zatvorenica, 1 (1,25 %) nije završila osnovnu školu, 12 ih je završilo osnovnu školu (15 %), sa srednjom stručnom spremom je 40 (50 %) zatvorenica, 9 s višom stručnom spremom (11,2 %) i 16 s visokom (20 %). (Izvor: Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014). *Izješće o radu za 2013. godinu*.)

¹²⁶ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹²⁷ Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹²⁸ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-116-02)

¹²⁹ Udruga Roda. <http://www.roda.hr/article/read/radionice-o-zaposljavanju-u-pozeskoj-kaznionici> (6. 1. 2016.)

izdržane kazne zatvora. U sklopu projekta MA#ME bilo je održano i financijsko savjetovanje zatvorenica koje se sastojalo od pripremnog predavanja i po dva individualna savjetovanja s 13 zatvorenica.¹³⁰

Nakon izdržane kazne zatvora osobama se također nudi nekoliko državnih mjera poticanja zapošljavanja kao što su javni radovi, potpore za zapošljavanje te potpora za samozapošljavanje.¹³¹ Ovisno o dobi, stažu, razini obrazovanja i duljini nezaposlenosti osoba može biti uključena u različite mjere, a obično su uvjeti da bi osoba mogla sudjelovati u tim mjerama zapošljavanja vezani i uz trajanje nezaposlenosti. Za sudjelovanje u određenim mjerama dovoljna je samo prijava na Zavod za zapošljavanje, a za druge ta prijava mora trajati duže ovisno o vrsti mjeri i potrebnim uvjetima (npr. obrazovanje).¹³² Tim se mjerama, iz za sada nepoznatih razloga, koristi vrlo mali broj bivših zatvorenika i zatvorenica. Od 2011. do 2014. mjerom javnih radova koristilo se sveukupno 18, dok se mjerom potpora za zapošljavanje koristilo 28 povratnika i povratnica s izvršenja kazne zatvora.¹³³ U 2015. godini¹³⁴ mjeru potpora za zapošljavanje iskoristilo je 19, a mjeru javnih radova tek 9 povratnika i povratnica s izvršenja kazne zatvora.¹³⁵ Potrebno je detaljnije ispitati uzroke tako malog odaziva navedenim mjerama te sukladno tome raditi na njihovoj promociji ili promjeni. Primjerice ukoliko malen broj bivših zatvorenika i zatvorenica, pogotovo ovisnika i ovisnica, koristi tu mjeru jer procjenjuje da bi im potencijalna stigma zatvorenika, a uz to još i ovisnika donijela više štete nego što bi im poticajna mjera donijela koristi, potrebno je tu predrasudu kod njih izmijeniti. Naime, informacija o tomu temeljem kojeg se prava osoba koristi poticajnim mjerama za poslodavca je tajna i nju zna jedino službenik i službenica HZZ-a upravo stoga da se osobe pripadnošću pojedinoj kategoriji (npr. žene žrtve nasilja) na taj način ne identificiraju pred potencijalnim poslodavcem. Poslodavac je jedino upoznat s činjenicom da osoba dolazi iz neke od, na žalost brojnih, ranjivih skupina. U svakom slučaju, trebalo bi povećati informiranost i zatvorenika i poslodavaca o postojanju poticajnih potpora.

Kako bi se zatvorenicama omogućila adekvatna priprema i realizacija uključivanja u tržište rada po izdržanoj kazni, nužno je napustiti model radnoga i obrazovnoga tretmana u

¹³⁰ Osobna komunikacija izvršna direktorica Udruge Roda Ivana Zanze (3.2.2016.)

¹³¹ Hrvatski zavod za zapošljavanje. <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=11697> (6. 1. 2016.)

¹³² Hrvatski zavod za zapošljavanje. <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=10023> (8. 1. 2016.)

¹³³ Mataija, A. (2014) Zapošljavanje zatvorenika i socijalna integracija. Zagreb: Roda http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_AmandaMataija-Zapo%C5%A1ljavanje_zatvorenika_i_socijalna_reintegracija.pdf (21. 12. 2015.)

¹³⁴ U razdoblju od siječnja do studenog.

¹³⁵ Hrvatski zavod za zapošljavanje (2015) Statistika. <https://statistika.hzz.hr/> (7. 1. 2015.)

sklopu kojega se ženama nude isključivo „kućni“ poslovi. Mora im se omogućiti stjecanje vještina i kvalifikacija kojima će se osigurati ravnopravnost spolova i jednaka šansa zapošljavanja te ih obučavati za ona radna mjesta koja su tražena na tržištu rada. Primjerice, velika većina hrvatskih građana (86 %) 2014. je godine¹³⁶ pozitivnim ocijenila to što zatvorenici i zatvorenice u zatvorima rade i izrađuju neke proizvode. Također se pokazalo da bi većina građana (68 %) vjerojatno ili vrlo vjerojatno kupila neki proizvod za koji znaju da su ga izradili zatvorenici (npr. kišobran, suvenir, platnene vrećice, namještaj), a nešto više od trećine (35 % do 44 %) koristilo bi se i uslugama koje bi pružali zatvorenici (npr. čišćenja i održavanja grobova, okućnice i vrtova, cijepanja drva). Stoga, iako zatvor organizira jedanput godišnje izložbu i prodaju stvari nastalih u slobodno vrijeme zatvorenika i zatvorenica uz pristanak zatvorenika i zatvorenica koji su autori tih predmeta,¹³⁷ možda bi zatvorski sustav u budućem planiranju radnog angažmana zatvorenika i zatvorenica i povećanja njihove zapošljivosti nakon izdržavanja kazne trebao i dodatno poticati izradu nekih proizvoda za koje je javnost pokazala interes za kupnjom. Također bi trebalo potaknuti uvođenje poslova kojima se osigurava šira društvena dobrobit, a koji ne zahtijevaju znatne financijske izdatke i nisu organizacijski zahtjevni (npr. prijevod knjiga na Brailleovo pismo). Primjer pozitivne inicijative u tom smjeru bila je radionica *Rešetke nisu prepreke* 2015. godine u sklopu projekta MA#ME.¹³⁸ Naime, tijekom petodnevne radionice u okviru razvoja društvene inovacije dizajnirano je osam proizvoda namijenjenih trudnicama, roditeljima i maloj djeci, a u procesu izrade sudjelovale su zatvorenice Kaznionice, studentice i mentorice sa Studija dizajna i roditelji iz udruge Roda kako bi se iznašlo inovativno rješavanje problema nedovoljnih posjeta djece roditeljima u zatvore kroz društveno poduzetništvo. Cilj je bio osmišljavanje proizvoda koji će se proizvoditi u Kaznionici u Požegi i plasirati na tržište kao prepoznatljiv *brand*, a koje će javnost prepoznati i birati kao proizvode s dodanom vrijednošću čija dobit ide u fond kojim će se financirati putovanja djece u posjet roditelju u zatvoru. Pokretanje proizvodnje očekuje se tijekom 2016. godine.¹³⁹

¹³⁶ Istraživanje je provedeno za potrebe Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske i udruge Roda na nacionalno reprezentativnom uzorku građana Republike Hrvatske (N=1000), u kućanstvima ispitanika CAPI metodom. IPSOS Puls (2014) Stavovi građana o radu zatvorenika tijekom izdržavanja kazne. (Izvor: Udruga Roda. <http://www.roda.hr/article/read/stavovi-graanki-i-graana-o-proizvodnji-i-uslugama-zatvorenika> 13. 12. 2015.)

¹³⁷ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 102.

¹³⁸ Udruga Roda <http://www.roda.hr/article/read/rezultati-radionice-provedene-u-okviru-razvoja-drustvene-inovacije-resetke-nisu-prepreke> (12. 11. 2015.)

¹³⁹ Usmena komunikacija Ivana Zanze, izvršne direktorice Udruge Roda (4. 1. 2016.).

Povećanje zapošljivosti nakon izdržane kazne potaknula bi i dodatna dostupnost, ali i dodatno poticanje i nagrađivanje uključivanja u obrazovne programe, tečajeve i radionice. Uz to zatvorenice kontinuirano treba educirati o kretanjima na tržištu rada te im pružiti konkretna znanja o tome kako tražiti posao (pisanje životopisa, molbe, priprema za razgovor i sl.) i informirati ih o tome koje mjere zapošljavanja su im dostupne.¹⁴⁰ Također, potrebno je umanjiti krutost zatvorske politike te predložiti izmjene zakona koje idu u korist zatvorenicima i zatvorenicama, a vezane su uz ukidanje ograničenja korištenja prijenosnih uređaja za komuniciranje¹⁴¹ u svrhu edukacije¹⁴² (npr. e-tečajevi) i ubrzati prilagođavanje zatvorskog sustava vanjskim promjenama te potaknuti veću zainteresiranost društva za tu tematiku.¹⁴³ Kad je god moguće, treba poticati mogućnost da se zatvorenici i zatvorenice tijekom izdržavanja kazne zapošljavaju na poslovima izvan zatvora jer se trend nastavka rada kod istog poslodavca i nakon izvršenja kazne pokazao pozitivnim.¹⁴⁴

Roditeljska prava majki u zatvoru

Temeljem ZIKZ-a dijete rođeno za vrijeme majčina izdržavanja zatvorske kazne ostat će uz majku na njezin zahtjev na temelju odluke nadležnog tijela¹⁴⁵ do navršene treće godine života, a nakon toga centar za socijalnu skrb poduzet će potrebne mjere za smještaj djeteta. Sukladno ZIKZ-u¹⁴⁶ nadzor nad ostvarivanjem roditeljskog prava obavlja i Ministarstvo rada i socijalne skrbi. Ovlaštena osoba centra za socijalnu skrb obvezna je jedanput u tri mjeseca, a po potrebi i češće, posjetiti zatvor radi nadzora odnosa majke prema djetetu te poduzeti odgovarajuće mjere ako je to potrebno. Majka i dijete u zatvoru imaju pravo na tjedne posjete članova obitelji.

¹⁴⁰ Pravobranitelj za djecu (2014) *Izvešće pravobraniteljice za djecu za 2013. godinu*.

¹⁴¹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 125.

¹⁴² Brkić, L. (2013) Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. *Socijalna politika i socijalni rad*, 1 (1), 8-37.

¹⁴³ Šučur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055-1079.

¹⁴⁴ Mataija, A. (2014) Zapošljavanje zatvorenika i socijalna reintegracija. Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_AmandaMataija-Zapo%C5%A1ljavanje_zatvorenika_i_socijalna_reintegracija.pdf (22. 12. 2015.)

¹⁴⁵ U praksi odluku donosi upravitelj u sklopu pojedinačnog programa izvršavanja kazne za zatvorenicu te o tome obavještava nadležni centar za socijalnu skrb. (Izvor: Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁴⁶ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.

Mogućnost i korištenje prava majke da dijete s njom boravi u zatvoru do treće godine života postoji samo u Kaznionici u Požegi i to od 1985. godine.¹⁴⁷ Ta odluka i boravak djeteta u zatvoru opterećen je brojnim problemima. Stavovi stručnjaka i javnosti o tome treba li i do koje dobi dijete rođeno tijekom majčina izdržavanja kazne boraviti s njom u zatvoru podijeljeni su.¹⁴⁸ Dok 16 % hrvatske javnosti smatra da djecu rođenu u zatvoru odmah po rođenju treba oduzeti majkama, 37 % je stajališta da duljina boravka djeteta s majkom treba biti obrnuto proporcionalna težini počinjenog kaznenog djela majke, a 47 % je stajališta da dijete treba oduzeti majci-zatvorenici tek istekom zakonom propisanog vremenskog perioda (nakon navršene treće godine djeteta)¹⁴⁹. Istraživanje provedeno 2014. godine na uzorku od 97 zatvorenica u Kaznionici u Požegi pokazalo je da njih 45 % smatra da su djeca koja rastu u zatvorima uskraćena u normalnom rastu i razvoju, a 51 % da nikada ne bi dozvolile da njihovo dijete, makar i kratko vrijeme raste u zatvoru.¹⁵⁰

Čak je i laicima očito da zatvor nije okruženje (prikladno) za rast, razvoj i odgoj djeteta,¹⁵¹ pogotovo ukoliko je to još i okruženje koje majkama ne pruža adekvatnu potporu i nije usmjereno na poticanje tjelesnog, kognitivnog, emocionalnog, socijalnog i kulturnog razvoja djece kako to stoji u *Konvenciji o pravima djeteta*.¹⁵² Primjerice istraživanje u Hrvatskoj o učincima socijalnog konteksta odrastanja na kognitivni razvoj predškolske djece pokazalo je kako djeca koja odrastaju u institucijama (domovima) postižu sustavno slabije rezultate na mjerama kognitivnog razvoja od djece koja žive s oba roditelja,¹⁵³ dok je u drugom istraživanju utvrđena značajna povezanost subjektivne dobrobiti majki predškolske djece s kvalitetom odgojnih postupaka u ranom djetinjstvu.¹⁵⁴

Još je 2006. godine prema preporukama *Europskih zatvorskih pravila* u slučaju dopuštanja boravka djece u zatvoru uz roditelja trebalo na poseban način organizirati dječji boravak u kojem će biti zaposleno osposobljeno osoblje i gdje će djeca biti smještena u

¹⁴⁷ Brkić, L. (2013) Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. *Socijalna politika i socijalni rad*, 1 (1), 8-37.

¹⁴⁸ Većina europskih zemlja, vezano uz duljinu ostanka djeteta uz majku u zatvoru, ima slična zakonska rješenja kao i Hrvatska, iako je boravak djeteta s majkom u zatvoru često ograničen i na kraće vrijeme, a rijetko i(li) samo u iznimnim slučajevima omogućen i nakon navršene 3. godine (npr. Estonija, Latvija) (Izvor: The Quaker Council for European Affairs (2007) *Women in Prison – A Review of the Conditions in Member States of the Council of Europe.*)

¹⁴⁹ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

¹⁵⁰ Bračulj, A. (2015) Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava? Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

¹⁵¹ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet, str. 188.)

¹⁵² *Konvencija o pravima djeteta*, Međunarodni ugovori 12/1993, 20/1997.

¹⁵³ Miljević-Ridički, R. i Pavin Ivanec, T. (2009) Važnost socijalnog konteksta za kognitivni razvoj predškolske djece – usporedba kognitivne uspješnosti djece koja odrastaju u različitim obiteljskom i institucionalnom okruženju, *Suvremena psihologija*, 12 (2), 309-322.

¹⁵⁴ Brajša-Žganec, A., Hanzec, I. (2012) *Socijalno-emocionalni razvoj u ranom djetinjstvu: pozitivni i negativni odgojni postupci i postupanje s dječjim negativnim emocijama roditelja djece predškolske dobi*. U I. Pehlić, E. Vejo i A. Hasanagić (ur.) *Suvremeni tokovi u ranom odgoju: Znanstvena monografija*, str. 513-528. Zenica: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.

vrijeme roditeljskih aktivnosti u kojima dijete ne može prisustvovati.¹⁵⁵ Vladama država članica Vijeća Europe¹⁵⁶ preporučeno je da se u zakonodavstvu, politici i praksi vode navedenim pravilima te da s njima upoznaju sve zainteresirane strane. U proteklih devet godina Hrvatska je samo djelomično udovoljila preporukama Vijeća Europe na način da zatvor osigurava, ovisno o želji majke, boravak djeteta u predškolskoj ustanovi izvan zatvora¹⁵⁷ nakon navršene prve godine života djeteta. Osiguravanje boravka u predškolskoj ustanovi dobra je praksa jer se njome ostvaruje pravo djeteta na kontakte s vanjskim svijetom te barem djelomično ublažavaju negativne posljedice boravka djeteta u zatvoru na razvoj. Također se druženjem s vršnjacima omogućava i potiče socijalizacija. Prema izjavi više stručne savjetnice Odjela tretmana Kaznionice u Požegi 2015. godine boravak djece u obrazovno-odgojnim ustanovama izvan kaznionice redovito se koristi¹⁵⁸ te je više od 80 % zatovorenica u Požegi 2014. godine smatralo djetetovo pohađanje lokalnog vrtića dobrim.¹⁵⁹

Prema Kućnom redu Kaznionice u Požegi¹⁶⁰ zatvorenica samostalno vodi brigu o djetetu, a pruža joj se potrebna stručna pomoć zdravstvene službe kao i ostalih službi. Potrebno je napomenuti da, iako zatvorski sustav treba osigurati djetetu i stručnu skrb,¹⁶¹ briga za dijete, makar se ono nalazilo unutar zatvora, zapravo nije u nadležnosti zatvorskog sustava već sustava socijalne skrbi. U Kaznionici u Požegi za sada nema specijaliziranog osoblja koje bi djetetu pružalo kontinuiranu stručnu skrb kad je majka odsutna. Institut zatvorenica njegovateljica koje su se brinule tijekom noći o djeci drugih zatvorenica ukinut je usvajanjem novog Kućnog reda u Kaznionici u Požegi 1. siječnja 2014. godine.¹⁶² Temeljem iskaza bivših zatvorenica¹⁶³ zatvorenice njegovateljice nisu imale stručne kompetencije za čuvanje djece, a povjeravanjem brige i skrbi o djeci njima kršio se i niz zakonskih odredbi povezanih sa skrbi o djeci, primjerice o nekažnjavanju.^{164, 165} Danas djeca, ovisno o

¹⁵⁵ *Europska zatvorska pravila*, Preporuka Rec. (2006) 2, Vijeće Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#> (22. 11. 2015.)

¹⁵⁶ Bračulj, A. (2015) Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava? Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

¹⁵⁷ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.

¹⁵⁸ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

¹⁵⁹ Bračulj, A. (2015) Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava? Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

¹⁶⁰ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 20.

¹⁶¹ Uz zdravstvenu zaštitu i socijalnu skrb. *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.

¹⁶² Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁶³ Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza rešetaka: priče bivših zatvorenica*. Zagreb: Roda.

¹⁶⁴ *Zakon o dadiljama*, Narodne novine, 37/13, čl. 8.

smještajnim mogućnostima Odjela za roditelje,¹⁶⁶ noću i danju borave u sobi uz majku zatvorenicu. U slučaju potrebe (odsutnost, bolest majke zatvorenice i dr.) Kaznionica može za pomoć majkama u brizi o djeci i održavanju prostora Odjela za roditelje zadužiti druge zatvorenice.^{167,168} Prepuštajući, barem povremeno, na brigu djecu drugim zatvorenicama i dalje treba propitivati stupanj u kojem Kaznionica na poseban način organizira dječji boravak u kojem se o djeci brine osposobljeno osoblje, kao što je to navedeno u preporukama Europskih zatvorskih pravila.^{169,170} Stoga, kako bi se praksa u Hrvatskoj u potpunosti uskladila s navedenim preporukama,¹⁷¹ potrebno je razmotriti mogućnosti načina angažiranja stručne osobe koja nije službenik Kaznionice, a koja bi se brinula i skrbila o djetetu tijekom odsutnosti majke zatvorenice. Sustav socijalne skrbi u suglasnosti sa zatvorskim sustavom trebao bi detaljnije propisati najefikasniji način brige i skrbi za djecu unutar Kaznionice te bi unutar zatvorskog sustava trebalo zaposliti ili na drugi način angažirati novi stručni kadar za te poslove sukladno licenciranim programima i zakonskim odredbama (npr. *Zakon o dadiljama*).¹⁷²

S druge strane, s obzirom na to da su alternative boravku djeteta u zatvoru s majkom eventualni povremeni posjeti, a roditelj¹⁷³ prije svih ima pravo, dužnost i odgovornost živjeti sa svojim djetetom i skrbiti se za njega, boravak djeteta s majkom u zatvoru pored svih svojih mana ipak ima i nekih prednosti. Ponekad je i „ironija je da su te tri prve godine života djeci možda najbolje što će imati jer nakon toga odlaze u domove, prepušteni surovu sustavu.“¹⁷⁴ Tako se i u istraživanju provedenom 2014. godine na 97 zatvorenica u Kaznionici u Požegi¹⁷⁵ pokazalo da bez obzira što ih oko 70 % smatra kako zatvor nije primjerena sredina za odrastanje djeteta, istovremeno više od 30 % misli da se u zatvoru ipak može osigurati sigurno i zdravo okruženje za dijete, a skoro 50 % smatra kako je nekoj djeci u zatvoru

¹⁶⁵ Također, prema *Zakonu o državnim službenicima i namještenicima* u državnu službu ne mogu biti primljene osobe protiv kojih se vodi kazneni postupak ili koje su osuđene za kazneno djelo. (Izvor: *Zakon o državnim službenicima i namještenicima*, Narodne novine 27/01.)

¹⁶⁶ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 20.

¹⁶⁷ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 20.

¹⁶⁸ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁶⁹ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 20.

¹⁷⁰ *Europska zatvorska pravila*, Preporuka Rec. (2006) 2, Vijeće Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#> (22. 11. 2015.)

¹⁷¹ *Europska zatvorska pravila*, Preporuka Rec. (2006) 2, Vijeće Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#> (22. 11. 2015.)

¹⁷² *Zakon o dadiljama*, Narodne novine 37/13.

¹⁷³ *Obiteljski zakon*, Narodne novine 103/15.

¹⁷⁴ Marina Paulenka, fotograf (2014) <http://www.express.hr/drustvo/zivot-u-zenskom-zatvoru-iza-resetaka-odgajaju-djecu-1629> (13. 11. 2015.)

¹⁷⁵ Bračulj, A. (2015) Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava? Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

odrastanje puno kvalitetnije nego u uvjetima kad ga napuste. Interesantno je da za sada zakonski propis vrlo striktan te u njemu nije navedeno postoji li i pod kojim uvjetima mogućnost duljeg ostanka djeteta u zatvoru s majkom nakon njegove navršene treće godine.¹⁷⁶ Pravobraniteljica za djecu još je 2008. godine¹⁷⁷ apelirala na to da u individualnim slučajevima treba razmotriti mogućnost produljenja boravaka djeteta s majkom u zatvoru i nakon navršene djetetove treće godine života pozivajući da se razmotri mogućnost produljenja tog roka za nekoliko mjeseci ako je to u najboljem interesu djeteta.

Kao što je već spomenuto svakoj zatvorenici koja je pravomoćno osuđena ili onoj koja je potpisala izjavu da želi biti upućena na izdržavanje kazne prije pravomoćnosti, a koja rodi dijete za vrijeme izdržavanja kazne zatvora, maloljetničkog zatvora ili odgojne mjere upućivanja u odgojni zavod, na njezin zahtjev, a na temelju odluke nadležnog tijela omogućit će se da dijete s njom boravi u zatvoru do navršene treće godine života.¹⁷⁸ Međutim, pravobraniteljica za djecu 2009. godine¹⁷⁹ predložila je nadležnim tijelima da bi zakon kao mogućnost trebao prepoznati i upućivanje malog djeteta rođenog neposredno prije upućivanja majke u zatvor, s majkom u zatvor u svrhu zaštite njegova interesa te izjednačavanja prava te djece s pravima djece rođenih za vrijeme majčina izdržavanja zatvorske kazne. Također, u 2014. godini 45 % zatvorenica u Kaznionici u Požegi¹⁸⁰ složilo se da bi se maloj djeci, koja su rođena izvan zatvorskog sustava, trebalo dopustiti da odrastaju sa svojim majkama unutar kaznionice. Međutim do danas nije udovoljeno tim apelima,¹⁸¹ kao ni mogućnosti da zatvorenica koja rodi dijete tijekom boravka u istražnom zatvoru bude upućena zajedno sa svojim djetetom u Kaznionicu u Požegu i tako ostane s djetetom.¹⁸²

¹⁷⁶ Dijete će ostati uz majku na njezin zahtjev na temelju nadležnog tijela do navršene treće godine života, a nakon toga centar za socijalnu skrb poduzet će potrebne mjere za smještaj djeteta. (Izvor: *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.)

¹⁷⁷ Primjerice, ako majka izlazi iz zatvora nekoliko mjeseci nakon djetetove navršene tri godine života, valja naći način da se dijete nepotrebno ne odvaja od majke, što ni sedam godina kasnije nije implementirano u zakonski/normativni okvir. (Izvor: Jelavić, M. (2008) *Obiteljsko pravna i socijalna zaštita djeteta čiji je roditelj u zatvoru*. U M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 47-57. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.)

¹⁷⁸ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁷⁹ Pravobranitelj za djecu (2010) *Izvjestje pravobraniteljice za djecu za 2009. godinu*.

¹⁸⁰ Bračulj, A. (2015) *Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava?* Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

¹⁸¹ Novosel, T. (2014) *Zaštita prava zatvorenika – roditelja u pravnom poretku Republike Hrvatske*. Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_TajanaNovosel-Zastita_prava_zatvorenika-roditelja_u_pravnom_poretku_RH.pdf (12. 11. 2015.)

¹⁸² Do sada u praksi nije bilo slučaja da se zatvorenici u visokom stupnju trudnoće odredi istražni zatvor. (Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

Propisima nije definirano na koji način i kada treba dijete i majku pripremiti na nadolazeću separaciju.¹⁸³ Međutim, poznato je da odvajanje od roditelja ima niz negativnih posljedica. Primjerice, što je dijete u ranijoj dobi bilo odvojeno od majke, to su dijete u odrasloj dobi pokazuje više simptoma anksioznosti i depresije.¹⁸⁴ Prema rezoluciji Skupštine Vijeća Europe proces separacije mora se odviti postupno kako bi bio što bezbolniji i što manje ugrožavajući za dijete.¹⁸⁵ I zatvorenice u Kaznionici u Požegi 2014. godine bile su svjesne da upravo proces separacije može djetetu nuditi više nego samo odrastanje unutar kaznionice te je njih 64 % smatralo kako nije opravdano odvojiti dijete od majke nakon navršene treće godine.¹⁸⁶

Djeca smještena s majkom u zatvoru imaju pravo na tjedne posjete članova obitelji, baš kao i trudnica te majke zatvorenice.¹⁸⁷ Također, to dijete može posjećivati otac ili drugi članovi obitelji, neovisno o posjeti majci, a sukladno Kućnom redu institucije.¹⁸⁸ Tako su s jedne strane ta djeca s obzirom na omogućen češći kontakt s vanjskim svijetom u zatvorskom sustavu prepoznata kao posebna ranjiva skupina, dok ih s druge strane taj isti sustav potpuno neutemeljeno tretira kao zatvorenike ograničavajući njihovu slobodu i sprječavajući članove obitelji da sudjeluju aktivnije u njihovu životu. Prema *Konvenciji o pravima djeteta* dijete koje je odvojeno od jednoga ili oba roditelja ima pravo da redovito održava osobne i neposredne odnose s oba roditelja ako se time ne ugrožava njegova dobrobit.¹⁸⁹ Stoga bi postupanje u slučajevima kada otac odnosno drugi član obitelji iskaže želju za češćim posjetima i(li) izvođenjem djeteta izvan Kaznionice (za sada još nije bio zabilježen ni jedan takav slučaj)¹⁹⁰ trebalo regulirati odgovarajućim propisima, odnosno aktima.¹⁹¹ Također, odgovarajućim propisima trebalo bi regulirati koje sve osobe mogu posjetiti dijete bez

¹⁸³ Pohvalan je angažman Kaznionice u Požegi tijekom 2011. i 2012. godine kada su u pripremi odvajanja majke od djeteta angažirali kliničkog psihologa kako bi se procijenilo kakav će učinak postupak odvajanja od majke imati na dijete. (Izvor: Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁸⁴ Liu, Z., Li, H. i Ge, H. (2009) Left Too Early: The Effects of Age at Separation From Parents on Chinese Rural Children's Symptoms of Anxiety and Depression. *American Journal of Public Health*, 99 (11), 2049–2054.

¹⁸⁵ Bračulj, A. (2015) Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava? Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

¹⁸⁶ Bračulj, A. (2015) Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava? Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf (12. 11. 2015.)

¹⁸⁷ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.

¹⁸⁸ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁸⁹ *Konvencija o pravima djeteta*, Međunarodni ugovori 12/1993, 20/1997.

¹⁹⁰ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁹¹ Stajalište je Uprave za zatvorski sustav da bi u takvom slučaju donosila individualne procjene uz obavezno traženje mišljenja CZSS-a. (Izvor: Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

prisutnosti majke, definirati i urediti načine kontakta djeteta s ostalim zatvorenicama¹⁹² i službenicima kaznenih tijela te kao poseban slučaj regulirati i situacije u kojima su oba roditelja u zatvoru. Otvara se pitanje kako što lakše omogućiti djetetu koje s majkom boravi u jednom zatvoru da u potpunosti ostvari prava svojeg kontakta s ocem koji je na izdržavanju kazne u drugom zatvoru.¹⁹³ I *Nacionalnom strategijom za prava djece*¹⁹⁴ naglašava se kako sustav socijalne skrbi u osiguravanju bolje zaštite prava i interesa djece, a posebno djece koja žive u socijalno rizičnim okolnostima, treba biti potpora pozitivnom roditeljstvu.¹⁹⁵ Stoga bi u rješavanju tih pitanja bio nužan znatno veći stupanj uključivanja centara za socijalnu skrb koji su i tako dužni nadzirati odnos majke i djeteta te poduzimati odgovarajuće mjere.¹⁹⁶

Pravo majki u zatvoru na dodir s vanjskim svijetom

S jedne strane pravo djeteta na kontakt s roditeljem uređeno je *Konvencijom o pravima djeteta*¹⁹⁷ i *Obiteljskim zakonom*¹⁹⁸ prema kojima je pravo djeteta odvojenog od jednog ili oba roditelja redovito održavanje osobnih i neposrednih odnosa s oba roditelja ako se time ne ugrožava njegova dobrobit.¹⁹⁹ S druge strane temeljem *Europskih zatvorskih pravila*²⁰⁰ i ZIKZ-a²⁰¹ svaka osoba tijekom izdržavanja kazne ima pravo na dodir s vanjskim svijetom te komunikaciju i posjete treba dopustiti što je moguće češće i na njih treba primjenjivati minimum ograničenja – samo u onoj mjeri koja je nužna za održavanje sigurnosti zatvorenika i zatvora, sprječavanje činjenja kaznenih djela i zaštitu žrtava kaznenih djela. Izravni kontakt djeteta s roditeljem ostvaruje posjetima, a neizravni telefonom, pisanom komunikacijom i pošiljkama.

¹⁹² Dijete može kontaktirati s ostalim zatvorenicama. (Izvor: Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

¹⁹³ Čestoća posjeta djeteta roditelju u zatvoru regulirana je temeljem ZIKZ-a, iako upravitelj može ocu odobriti izvanredni izlazak radi rođenja u obitelji u trajanju do pet dana u godini. (Izvor: *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.)

¹⁹⁴ Radna skupina za stručnu analizu i izradu *Konačnog nacrt prijedloga Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj* (2014) *Nacionalna strategija za zaštitu i pomicanje prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. Nacrt prijedloga*, Zagreb: Ministarstvo socijalne politike i mladih. www.mspm.hr (28. 11. 2015.)

¹⁹⁵ Radna skupina za stručnu analizu i izradu *Konačnog nacrt prijedloga Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj* (2014) *Nacionalna strategija za zaštitu i pomicanje prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. Nacrt prijedloga*, Zagreb: Ministarstvo socijalne politike i mladih. www.mspm.hr (28. 11. 2015.)

¹⁹⁶ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 111.

¹⁹⁷ *Konvencija o pravima djeteta*, Međunarodni ugovori 12/1993, 20/1997.

¹⁹⁸ *Obiteljski zakon*, Narodne novine 103/15.

¹⁹⁹ Brkić, L. (2013) Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. *Socijalna politika i socijalni rad*, 1 (1), 8-37.

²⁰⁰ *Europska zatvorska pravila*, Preporuka Rec. (2006) 2, Vijeće Europe. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#> (22. 11. 2015.)

²⁰¹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 17.

Izravni kontakt majki u zatvoru i (maloljetne) djece

Zatvorenici i zatvorenice mogu koristiti i pogodnosti češćeg dodira s vanjskim svijetom koje se stječu ovisno o uspješnosti provođenja pojedinačnog programa, primjerice u vidu češćih i duljih posjeta obitelji, izlaska s obitelji u mjesto u kojem se nalazi kaznionica u trajanju od dva do osam sati, izlaska bez posjeta u trajanju od dva do četiri sata, izlaska radi posjeta članovima obitelji u ukupnom trajanju od 120, odnosno 144 sati mjesečno te korištenje (dijela) godišnjeg odmora izvan zatvora.^{202,203} Pretpostavka je da se odobravanjem pogodnosti izlazaka zatvoreniku „pruža mogućnost intenzivnog kontakta s vanjskim svijetom odnosno održavanja i uspostavljanja obiteljskih odnosa, što podiže razinu ostvarivanja prava članova obitelji, a bitan je element motivacije za uspješno izvršavanje pojedinačnog programa izdržavanja kazne.“²⁰⁴ U istraživanju provedenom 2015. godine 14 % roditelja zatvorenika²⁰⁵ odgovorilo je kako koriste dane im pogodnosti u punoj satnici te ih svi koriste za suživot i druženje sa svojom djecom kako bi im nadoknadili svoju odsutnost. Također je bitno naglasiti da ne postoji zakonska prepreka da se zatvorenici omogući da na pogodnost izlaska ili godišnjeg odmora u mjestu prebivališta povede dijete s kojim boravi u Kaznionici u Požegi, kao ni da se s djetetom vrati u Kaznionicu.²⁰⁶ S obzirom da zatvorenici nije oduzeto skrbništvo nad djetetom, ona kao majka ima pravo donositi odluke vezane uz dijete u skladu s općim propisima.²⁰⁷ Stoga se čini kako su osobna svjedočanstva nekoliko majki da nisu koristile ostvarene pogodnosti jer bi izvođenjem djeteta izvan Kaznionice izgubile mogućnost njegova ponovnog povratka u Kaznionicu²⁰⁸ posljedica pogrešne interpretacije toga što njima nije odobren zahtjev korištenja pogodnosti izlaska iz Kaznionice vezano uz sigurnosne procjene i(li) opće neupućenosti u svoja prava.²⁰⁹

²⁰² *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 130.

²⁰³ *Pravilnik o pogodnostima zatvorenika*, Narodne novine 66/10, 126/13, čl. 4.

²⁰⁴ Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13 (2): 685-743., str. 709.

²⁰⁵ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁰⁶ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

²⁰⁷ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

²⁰⁸ Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza rešetaka: priče bivših zatvorenika*. Zagreb: Roda.

²⁰⁹ Dvostrukom analizom osobnika svih zatvorenica koje su boravile na Odjelu za roditelje i majke s djecom između 2002. i 2016. godine potvrđeni su podatci da ni jedna roditelja koja je na Odjelu za roditelje boravila s djetetom nije ostvarila pogodnost izlaska vezano uz sigurnosnu procjenu (negativna mišljenja policije, centra za socijalnu skrb, procijenjen rizik od bijega, rizik vezan uz ovisnost o drogama i sl.). Također, samo je u slučaju jedne zatvorenice bio proveden postupak za odobravanje pogodnosti izlaska iz Kaznionice u srpnju 2007. godine, no iste nisu odobrene zbog negativnog mišljenja i procjene nadležne policijske postaje vezano uz vjerojatnost kriminalnog recidiva, a ne zbog nemogućnosti izlaska/povratka zatvorenice u kaznionicu s djetetom. Stoga nije opravdano tvrditi da je došlo do diskrepancije između propisanih i ostvarenih prava majki zatvorenica da tijekom korištenja pogodnosti sa sobom povedu dijete izvan Kaznionice i kasnije

Posljedično, s obzirom na to da je potrebu za fizičkim dodirima i prisnost odnosa roditelja i djeteta koja se ostvaruje susretom uživo nemoguće nadoknaditi, važnost održavanja te veze priznata je i razlikom u čistoći i trajanju posjeta kada zatvorenika i zatvorenicu posjećuje maloljetno dijete ili drugi član obitelji.²¹⁰ Tako prema ZIKZ-u²¹¹ članovi obitelji zatvorenika i zatvorenice imaju pravo na posjete dva puta mjesečno i blagdanom, dok maloljetna djeca²¹² mogu posjećivati roditelja zatvorenika ili zatvorenicu svaki tjedan i blagdanom. Također, u Kućnom redu Kaznionice u Požegi jasno je navedeno kako posjeti maloljetne djece ne ulaze u ukupan broj posjeta koji je dopušten zatvorenicima te da tijekom jednog dana zatvorenicima može imati najviše jedan posjet maloljetne djece i jedan posjet odraslih osoba.²¹³ Uz to, prema preporukama Uprave za zatvorski sustav, moguć je dulji posjet izvan utvrđenog rasporeda djetetu koje dolazi iz udaljenih krajeva. Stoga su posjeti u kaznionici u Požegi mogući utorkom, ali i subotom,²¹⁴ što je vrlo važno jer djeca koja pohađaju školu, a žive daleko od kaznionice ne bi mogla posjećivati majku da nisu omogućeni posjeti i vikendom.

Unatoč navedenim zakonskim mogućnostima istraživanje provedeno 2008. godine u zatvoru u Lipovici i kaznionici u Turopolju²¹⁵ pokazalo je da djeca roditeljima u posjete dolaze uglavnom jednom mjesečno, ali da 75–78 % roditelja zatvorenika djeca ne posjećuju. Primjerice u istraživanju 2014. godine na majkama zatvorenicama u Kaznionici u Požegi²¹⁶ sudionice su navele da ukoliko su ostvarile pogodnost izlaska iz zatvora više uopće ne koriste zakonsko pravo djeteta na posjet majci u zatvoru. Novija istraživanja provedena 2015. godine ipak pružaju malo optimističniju sliku o čistoći kontakata roditelja zatvorenika i djece, iako su svi podatci o čistoći tih kontakata i više nego porazni.²¹⁷ Primjerice istraživanje

ga nesmetano vrata u Kaznionicu. (Izvor: Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

²¹⁰ Naravno, nitko ne može prisiliti dijete na kontakt s roditeljem ukoliko ono to ne želi. Jelavić, M. (2008) Obiteljskoppravna i socijalna zaštita djeteta čiji je roditelj u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave, 47-57. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

²¹¹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 117.

²¹² Maloljetna djeca do četrnaest godina posjećuju zatvorenika u pratnji odrasle osobe ili skrbnika. *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 117.

²¹³ Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izvršavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 31.

²¹⁴ Ministarstvo pravosuđa. <https://pravosudje.gov.hr/kaznionica-i-zatvor-u-pozegi/6573> (6. 1. 2016.)

²¹⁵ Vukota, Lj. (2009) Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izvršavanja kazne zatvora – Prorok. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave, 70-82. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

²¹⁶ Bašić, M. (2014) Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška. Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBASIC-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (12. 11. 2015.)

²¹⁷ S obzirom na različitosti u uzorcima sudionika istraživanja i korištenim metodama usporedba rezultata istraživanja samo je ilustrativne prirode.

provedeno na 85 % zatvorenica u RH²¹⁸ (N=145) pokazalo je da više od 50 % majki u kaznionicama i zatvorima te oko 60 % zatvorenica s mjerom istražnog zatvora njihova maloljetna djeca ne posjećuju. Samo 19 % zatvorenica s mjerom istražnog zatvora redovito ili povremeno kontaktira sa svojom maloljetnom djecom, a 21 % djece nije posjetilo majku u kaznionici između više od tri, odnosno šest mjeseci. U Zatvoru u Zagrebu sve majke koje primaju posjete maloljetne djece zadnji posjet primile su unatrag najviše deset dana, dok u ostalim zatvorima ne prođe duže od tri mjeseca do ponovnog posjeta maloljetnog djeteta. Rezultati istraživanja provedenog na 64 roditelja zatvorenika u zatvoru u Zagrebu, kaznionici u Lepoglavi i Požegi²¹⁹ pokazali su da samo 23 % djece ne posjećuje svoje roditelje u zatvorima, dok skupina djece koja posjećuje svoje roditelje zatvorenike čini to približno dva puta mjesečno. Što se tiče službenih statistika, tijekom 2011. godine 2132 roditelja zatvorenika primilo je 6265 posjeta svoje maloljetne djece, što je u prosjeku oko 3 posjeta godišnje po zatvoreniku ili zatvorenici,²²⁰ 2012. godine 2213 roditelja zatvorenika primilo je 9168 posjeta svoje djece,²²¹ što je oko 4 posjeta godišnje po zatvoreniku ili zatvorenici, tijekom 2013. godine 3039 roditelja zatvorenika primilo je 7384 posjeta svoje djece, što je u prosjeku 2 do 3 posjeta godišnje po zatvoreniku ili zatvorenici,^{222,223} a tijekom 2014. godine 2881 roditelja zatvorenika primilo je 9291 posjeta svoje djece, što je u prosjeku 3 posjeta godišnje po zatvoreniku ili zatvorenici.²²⁴

Uzroci tako rijetkih kontakata roditelja i djece mnogobrojni su. U istraživanju provedenom 2008. godine tako se pokazalo da djeca ne posjećuju roditelje jer: zatvorenici i zatvorenice ne žele da ih posjećuju te za viđanje s djecom radije koriste pogodnost izlaska, djeca su u domu ili kod udomitelja ili jer je dalek put i troškovi posjeta su veliki.²²⁵ Podatci istraživanja provedenog 2014. godine²²⁶ na majkama u Kaznionici u Požegi također idu u tom smjeru te je više od 50 % navelo da je nedolazak djeteta u posjet njihov vlastiti izbor (dio

²¹⁸ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

²¹⁹ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²²⁰ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu*.

²²¹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2013) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2012. godinu*.

²²² Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

²²³ U *Izvješću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014.* nije navedeno koliko je zatvorenika roditelja primilo posjete svoje djece. Navodi se jedino podatak da je općenito broj posjetitelja u odnosu na 2013. godinu manji za 10,26 %.

²²⁴ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

²²⁵ Vukota, Lj. (2009) Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora – Prorok. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 70-82. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

²²⁶ Bašić, M. (2014). *Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (12. 11. 2015.)

ostvaruje kontakt korištenjem pogodnosti susreta van zatvora), dok kod 30 % troškovi posjeta predstavljaju obitelji preveliko financijsko opterećenje. Sličnu sliku daju i podatci istraživanja provedenog 2014. godine na zatvorenicama²²⁷ koje njihova maloljetna djeca ne posjećuju jer u 31 % slučajeva to majke ne žele (uvjerenja su da će izlaganje zatvorskim uvjetima biti stresno za dijete te 25 % žena susreće svoju djecu isključivo za vrijeme korištenja izvan kaznioničkih pogodnosti), u 13 % slučajeva djeca ni ne znaju da se majke nalaze na izdržavanju kazne. Razlozi koji se odnose na okolnosti neposjećivanja majki u zatvoru nedostatak su materijalnih sredstava za posjete (41 % zatvorenica), zabrana kontakta (19 %), nedostatak osobe koja bi bila u mogućnosti dovesti dijete (19 %), činjenica da dijete inače ne živi sa zatvorenicom (9 %) te prevelika udaljenost (6 %). Slično su pokazali i rezultati istraživanja na roditeljima zatvorenicama 2015. godine u kojem se navodi kako djeca ne dolaze u posjete zbog nedostatka financijskih sredstava, zabrane drugog roditelja ili treće osobe kod koje se dijete nalazi, zbog nevoljkosti zatvorenika za primanjem posjeta djece te neugodne i često grube procedure koje prethode ili slijede posjetu roditelju zatvoreniku.²²⁸

Navedenim rezultatima istraživanja sukladne su i najčešće pojedinačne prijave roditelja zatvorenika pravobraniteljici za djecu²²⁹ koje se većinom odnose na nemogućnost ostvarivanja kontakta djeteta s roditeljem u zatvoru. Često se tako kao razlozi navode nedostatak sredstava za putovanje, posebice ako roditelj izdržava kaznu u mjestu znatno udaljenome od mjesta stanovanja, te nevoljkost drugog roditelja da dovodi dijete u zatvor u posjete.²³⁰ Većina punoljetnih žena u Republici Hrvatskoj, čak njih 82 %, ²³¹ izdržava kaznu zatvora u Kaznionici u Požegi.²³² Djeca čak polovice majki koje izdržavaju kaznu u Kaznionici moraju prijeći više od 200 km²³³ da bi ih posjetili. To za sobom povlači da, i kada se ostvari

²²⁷ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

²²⁸ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²²⁹ U 2014. godini pravobraniteljica za djecu je zaprimila 39 pritužaba vezanih uz kršenje prava djece čiji su roditelji u zatvoru, a posljednjih pet godina pritužbe se kreću od 32 (2010. godine) do 40 (2012. godine) godišnje. (Izvor: Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.)

²³⁰ Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

²³¹ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

²³² Na izdržavanje kazne do 6 mjeseci zatvorenicu se upućuje u zatvor najbliže mjestu prebivališta, a također mogu u zatvoru izdržavati i dužu kaznu, ako postoje opravdani razlozi (npr. nastavak rada kod poslodavca, mala djeca, kazna oko godine dana te prije svega mogućnost zatvora da adekvatno smjeti zatvorenicu). (Izvor: Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02). Prema stupnju sigurnosti i ograničenju slobode kretanja zatvorenika kaznionice su zatvorene, poluotvorene ili otvorene. Kaznionice i zatvori, bez obzira na stupanj sigurnosti i ograničenje slobode kretanja zatvorenika, u svom sastavu mogu imati zatvorene, poluotvorene i otvorene odjele. (Izvor: *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 22.)

²³³ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

kontakt majke zatvorenice s djetetom, on je često sadržajno osiromašen zbog umora i iscrpljenosti djeteta uslijed putovanja, a prisutna je i potreba za znatnijim novčanim sredstvima za pokrivanje troškova puta. Pohvalno je stoga što je Uprava za zatvorski sustav 2013. godine²³⁴ putem Ministarstva pravosuđa uputila prijedlog Ministarstvu socijalne politike i mladih da se u novi *Zakon o socijalnoj skrbi* uvrste odredbe o mogućnosti odobravanja jednokratne pomoći za trošak puta zbog posjeta djeteta roditelju zatvoreniku u slučajevima kad nema druge mogućnosti podmirenja istih. Također je i u sklopu projekta MA#ME osigurano sufinanciranje putnih troškova u svrhu posjeta maloljetnog djeteta ili djece majci koja je na izdržavanju kazne u Kaznionici u Požegi u iznosu ovisnom o udaljenosti mjesta stanovanja do Kaznionice, a u rasponu od 15 EUR do najviše 125 EUR. U periodu od svibnja do kraja prosinca 2015. godine na taj je način sufinancirano 85 putovanja maloljetnog djeteta i osobe u pratnji djeteta. Novčana sredstva omogućila su 14 obitelji između jednog i sedamnaest posjeta zatvorenici tijekom osam mjeseci, odnosno novčanom potporom Udruge Roda ostvarena su 152 posjeta maloljetne djece majkama u zatvoru²³⁵ od ukupno 299 zabilježenih posjeta u tom vremenskom razdoblju. Udruga Roda provela je i evaluaciju posjeta za koje je osigurala financijska sredstva.²³⁶ Anketa je poslana poštom obiteljima zatvorenica koje su koristile novčana sredstva. Od 14 obitelji koje su koristile novčana sredstva anketa je poslana 11 obitelji, od kojih je 7 obitelji vratilo popunjenu anketu. Anketom su se nastojale saznati reakcije djeteta na posjet majci u zatvoru, ispitati zadovoljstvo projektom Udruge Roda te su obitelji mogle predložiti promjena kako bi posjeti djece majkama u zatvoru bili ugodniji. Svi ispitanici izjavili su da je dijete zadovoljno posjetom i da dalje želi posjetiti majku u zatvoru te da mu je važno vidjeti majku. Obitelji smatraju da su posjeti dobra stvar za djecu i većina djece ne iskazuje negativne stavove u vezi posjeta majci u zatvor.

Dodatna otežavajuća okolnost realizaciji posjeta jest zakonska odredba da maloljetna djeca starosti do 14 godina moraju u posjet doći u pratnji člana obitelji ili skrbnika,²³⁷ a kao što su rezultati prije opisanih istraživanja pokazali te osobe često sprječavaju posjete djeteta roditelju u zatvoru. Pozitivno je da centar za socijalnu skrb može utjecati na te susrete

²³⁴ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

²³⁵ Udruga Roda. <http://roda.hr/article/read/sufinanciranje-putnih-troskova-za-posjete-djeteta-majci-u-kaznionici-u-pozegi-podaci-za-obitelji-i-skrbnike> (22. 11. 2015.) Nažalost zbog metodoloških nedostataka istraživanja nije moguća potpuno valjana usporedba podataka kako bi se zaključilo je li uvođenje ove mjere pridonijelo znatnom povećanju broja posjeta maloljetne djece majkama u Kaznionici u Požegi

²³⁶ Udruga Roda, službeni dopis 27. 1. 2016.

²³⁷ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 117.

ukoliko se procijeni da se uskratim susreta postupa suprotno djetetovim interesima, i to izricanjem roditelju ili skrbniku mjere zaštite osobnih prava i dobrobiti djeteta. Također, novim *Zakonom o socijalnoj skrbi*²³⁸ predviđene su kao korisnici i obitelji u kojima su poremećeni odnosi, a novim *Obiteljskim zakonom*²³⁹ među ostalim mijenjaju se i nadopunjuju instituti odnosa roditelja i djece, pravni položaj djeteta, roditeljska skrb, susreti i druženje s djetetom te mjere za zaštitu osobnih prava i interesa djeteta, čime se dodatno poboljšava sustav zaštite djece. Međutim, većinu tih načelno pozitivnih novina kritizirali su stručnjaci, uključujući pravobraniteljicu za djecu, zbog nedorečenosti, međusobne neusklađenosti i potencijalnih problema s provedbom.²⁴⁰ Trebalo bi ispitati i stupanj upoznatosti roditelja zatvorenika sa zakonskim odredbama kojima oni mogu utjecati na povećanje čestote svojih kontakata s djetetom i sukladno tomu upoznati ih s njihovim pravima. Stoga bi stručnjaci zatvorskog sustava i sustava socijalne skrbi trebali izraditi i podijeliti brošure sa sažetom i objašnjenim osnovnim odredbama i pravima te kako ih ostvariti. Iako se radi o vrlo specifičnoj temi, također je potrebno napomenuti kako javnost vrlo malo zna o pravnoj regulaciji kontakata djeteta s roditeljem koji se nalazi na izdržavanju kazne zatvora te uvjetima njihova ostvarivanja (svega 1 % od 930 osoba smatra kako je s time dovoljno upoznat)²⁴¹ stoga se javlja potreba i za dodatnim informiranjem i senzibilizacijom javnosti.

Što se tiče tehničkih aspekata organizacije i provedbe posjeta, iako postoje pozitivni zakonski propisi, u pojedinim situacijama njihova nedorečenost te s jedne strane striktnost, a s druge nemogućnost provođenja u praksi dodatno opterećuje mogućnost kontakata djeteta s roditeljem zatvorenikom. Tako je zakonom određeno da trajanje posjeta ne smije biti ograničeno na manje od sat vremena neometanog druženja²⁴² (zatvoreniku i zatvorenici čak se može odobriti češći i dulji posjet, čak do tri puta mjesečno u trajanju do pet sati),²⁴³ a da se posjeti za svu djecu, neovisno o kaznenopravnom statusu roditelja, odvijaju u istim

²³⁸ *Zakon o socijalnoj skrbi*, Narodne novine 157/13, 152/14, 99/15.

²³⁹ *Obiteljski zakon*, Narodne novine 103/15.

²⁴⁰ Ministarstvo socijalne politike i mladih, *Izvešće o provedenom savjetovanju sa zainteresiranom javnošću o Nacrtu prijedloga Obiteljskog zakona*.

http://www.mspm.hr/novosti/vijesti/izvjesce_o_provedenom_savjetovanju_sa_zainteresiranom_javnoscu_o_nacrtu_prijedloga_obiteljskog_zakona. (2. 12. 2015.)

²⁴¹ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁴² Ali se uglavnom prakticira i da je ujedno i maksimalno trajanje 60 minuta. (Izvor: Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.)

²⁴³ U otvorenoj kaznionici. (Izvor: *Pravilnik o pogodnostima zatvorenika*, Narodne novine 66/10, 126/13.)

uvjetima – bez staklene ili plastične barijere, odnosno pregrade^{244,245,246} ZIKZ²⁴⁷ također propisuje kako zatvori imati posebne prostore namijenjene posjetima djece, koje će u skladu sa svojim mogućnostima posebno opremiti didaktičkim materijalima,²⁴⁸ a da se broj posjetitelja može ograničiti do broja kojim se jamči sigurnost i red te sigurnost posjetitelja.²⁴⁹ Također Uprava za zatvorski sustav²⁵⁰ preporučuje i da se posjet djece odvija odvojeno od posjeta odraslih, da djeca ne čekaju dulje na posjet i da se službenici ponašaju prema djeci na podržavajući način. Uprava za zatvorski sustav 2014. je godine, a temeljem pritužbi koje su roditelji uputili pravobraniteljici za djecu,²⁵¹ poslala zatvorima i kaznionicama više objedinjenih uputa za postupanja prilikom posjeta djece u kojima je navedeno da se posjeti djece moraju odvijati u posebnim prostorijama s didaktičkim materijalima, da se sve osobe mlađe od 18 moraju evidentirati kao djeca, da se mora omogućiti neposredan kontakt roditelja i djeteta te da se pretraga djeteta vrši samo iznimno. Međutim, treba imati na umu da je ovdje riječ o preporukama, a ne o obvezujućim zakonima te da na žalost moramo biti svjesni da zatvorski sustav ponekad ne uspijeva udovoljiti svim preporukama, da su moguće i prilično široke interpretacije zakonskih odredaba²⁵² te da unutar zakonskih okvira zatvori, sukladno svojim potrebama i mogućnostima, specificiraju raspored, organizaciju i pravila posjeta.²⁵³ Stoga su se i 2014. godine ponovno pritužbe pravobraniteljici za djecu odnosile na neosjetljivo postupanje službenika prema djeci i neprimjereno obraćanje djetetu prilikom posjeta, na višesatno čekanje djeteta na posjet, skraćivanje propisanog vremena posjeta zbog gužve, zabranu zagrljaja i poljupca roditelja i djeteta te na kontakt djeteta mlađeg od 14

²⁴⁴ *Kućni red Kaznonice u Požegi za zatvorenice* sadržava odredbu o mogućnosti određivanja posjeta bez fizičkog kontakta, a iz sigurnosnih razloga. (Izvor: Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.)

²⁴⁵ U 2013. godini usvojena je preporuka Pravobraniteljice za djecu da se posjeti za svu djecu, neovisno o kaznenopravnom statusu roditelja, odvijaju u istim uvjetima – bez staklene barijere. Navedeno postupanje u skladu je s *Pravilnikom o kućnom redu u zatvorima za izvršavanje istražnog zatvora* koji u čl. 20. propisuje da se posjeti maloljetne djece do 14 godina odvijaju u prostoriji u kojoj je omogućen neposredni kontakt. (Izvor: Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Godišnje izvješće o stanju i radu kaznonica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.)

²⁴⁶ Pregrade su, nakon upozorenja pučke pravobraniteljice, uklonjene u Zatvoru u Zagrebu 2012. godine.

²⁴⁷ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 117.

²⁴⁸ Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

²⁴⁹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 117.

²⁵⁰ Novosel, T. (2014) *Zaštita prava zatvorenika – roditelja u pravnom poretku Republike Hrvatske*. Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_TajanaNovosel-Zastita_prava_zatvorenika-roditelja_u_pravnom_poretku_RH.pdf (12. 11. 2015.)

²⁵¹ Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

²⁵² Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

²⁵³ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

godina s roditeljem u istražnome zatvoru preko pregrade.²⁵⁴ Potrebno je napomenuti da Središnji ured Uprave za zatvorski sustav ne može promptno reagirati na općenite pritužbe ili pritužbe koju su upućene anonimnim osobama te zatvorenici i njihove obitelji s time trebaju biti upoznati kako bi adekvatno ostvarili svoja prava.

S obzirom na dužinu prevaljenog puta, dužinu čekanja na susret te dopuštenu čestoću posjeta roditelju, trebalo bi razmotriti mogućnost da se zakonom propiše kao pravo duže trajanja susreta maloljetne djece i roditelja od propisanih minimalnih sat vremena. Tako je i stav Središnjeg ureda Uprave za zatvorski sustav da posjete koji se realiziraju rjeđe od zakonom predviđenih, prije svega zbog udaljenosti i troškova, treba produžiti u skladu s organizacijskim mogućnostima zatvora te produživanje trajanja posjeta upravitelj razmatra u svakom pojedinom slučaju kad roditelj zatvorenik podnese molbu.²⁵⁵ U svrhu povećanja kvalitete provedenog vremena roditelja i djeteta tijekom posjeta interesantna je i inozemna praksa u kojoj je roditeljima zatvorenicima na njihov zahtjev dopušta dodatni mjesečni posjet djece, kao i kombiniranje više neiskorištenih, a dopuštenih posjeta u jedan duži posjet.²⁵⁶ Kao što je već spomenuto, u Hrvatskoj što se tiče broja posjeta zatvoreniku i zatvorenici mogu se odobriti i dodatni posjeti za ostale članove obitelji tijekom kojih dijete uvijek može biti prisutno, čime se dolazi do maksimuma od deset posjeta mjesečno.²⁵⁷

Do 2013. godine djelovanjem službenih osoba kaznenih tijela te potaknuto suradnjom među institucijama i suradnjom s organizacijama civilnog društva osposobljeni su i opremljeni posebni prostori za susrete roditelja zatvorenika s djecom (npr. u Kaznionici u Požegi), a čak je u pojedinim kaznenim tijelima u skladu s mogućnostima osmišljen i vanjski prostor za djecu koja su u posjetu roditelju.²⁵⁸ Primjerice, u 2013. godini UNICEF je sve hrvatske zatvore opremio igračkama, bojankama, društvenim igrama i namještajem u vrijednosti od 142 tisuće kuna,²⁵⁹ a 2014. godine Kaznionici u Požegi udruga Roda uručila je

²⁵⁴ Navedeno postupanje nije u skladu s *Pravilnikom o kućnom redu u zatvorima za izvršavanje istražnog zatvora* koji u čl. 20. propisuje da se posjeti maloljetne djece do 14 godina odvijaju u prostoriji u kojoj je omogućen neposredan kontakt. (Izvor: Pravobranitelj za djecu (2015) *Izješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.)

²⁵⁵ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

²⁵⁶ Europska komisija (2011) *Strengthening mutual trust in the European Judicial Area – a Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of Detention*, str. 11. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0327:FIN:en:PDF> (6. 1. 2015.)

²⁵⁷ Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

²⁵⁸ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

²⁵⁹ UNICEF (2014) *Godišnji izvještaj za 2013.*

http://www.unicef.hr/upload/file/397/198940/FILENAME/Unicef_godisnje_izvjesce_2014_21x21_web.pdf (26. 12. 2015.)

tri računala i društvene igre za djecu.²⁶⁰ Prostori za susret s djecom tako su proteklih pet godina svojim uređenjem (npr. šareni tepih, oslikani zidovi, namještaj primjeren dječjem uzrastu, ukrasi, plakati i sl.) postali barem djelomično prilagođeni djeci. Međutim, unatoč tome što Uprava za zatvorski sustav kontinuirano radi na obogaćivanju zatvorskih prostora prilagođenih dječjim posjetima,²⁶¹ primjetno je da se tu još uvijek radi o adaptaciji postojećeg prostora te korištenju skromnih dostupnih materijala i resursa te da do danas nisu riješena pitanja skučenosti tih prostora (npr. Kaznionica u Požegi), dotrajalost inventara i opreme. Također, još je uvijek prisutna nedovoljna opremljenost didaktičkim sadržajima i(li) igračkama te nije riješeno opremanje sadržajima za stariju djecu (npr. Zatvor u Zagrebu, Kaznionica u Lepoglavi).^{262,263,264} Nužno je pohvaliti sve napore i inicijative službenih osoba kaznenih tijela te roditelja zatvorenika koji vlastitim angažmanom pridonose dekoriranju interijera, kao i donacije nevladinih organizacija, međutim nužno je da te prostore opreme profesionalci koji će primjereno uskladiti sigurnosne zahtjeve s potrebom za prisnošću kontakta djece i roditelja te je potrebno osigurati kontinuirana financijska sredstva kojima bi se omogućilo održavanje standarda kvalitete interijera i sadržaja. Uz to je potrebno i dalje jačati senzibiliziranost zatvorskog osoblja na potrebe djece.

Pod pretpostavkom da će većina maloljetne djece i njihovih pratitelja zbog obaveza tijekom tjedna zatvorenice posjećivati blagdanima i vikendom (kao u ostalom i ostali posjetitelji), zbog prostornog i sigurnosnog ograničenja očekivano je da će djeca biti prisiljena na čekanje susreta s roditeljem. Zamjetni su naponi službenih osoba kaznenih tijela da se roditelji s maloljetnom djecom, kada je to moguće s obzirom na broj posjetitelja, uvode preko reda u odnosu na druge posjetitelje te da se posjeti djece zbog velikog broja posjetitelja u nekim zatvorima organiziraju u za to određene dane kako bi se izbjegla dugotrajna čekanja.²⁶⁵ Međutim, neprilagođenost čekaonica djeci (skučenost, neopremljenost, sivilo čekaonice u Kaznionici u Požegi)²⁶⁶ te i dalje nedovoljno dobro

²⁶⁰ <http://objektivno.hr/pozega-projekt-mame-za-osnazivanje-zatvorenica-za-roditeljsku-ulogu-37965> (21. 12. 2015.)

²⁶¹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014). *Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

²⁶² Radio vallis aurea. <http://www.rva.hr/vijest/2014/1274-ravnopravni-i-sretni> (21. 12. 2015.)

²⁶³ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁶⁴ Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu u 2014. godini*.

²⁶⁵ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Godišnje izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

²⁶⁶ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

organiziran protok posjeta pridonose negativnim posljedicama čekanja i stresnosti posjeta roditeljima.

Dodatno roditelje od posjeta djece odvraća potreba za pretragom djeteta. Detaljna pretraga temeljem propisa dopuštena je u slučaju sumnje na unošenje nedopuštenih stvari i droge,²⁶⁷ a iako se najčešće obavlja samo vizualno, ponekad uključuje djelomično ili potpuno razodijevanje koje vrši službena osoba istoga spola kao i dijete.²⁶⁸ Kako bi se osigurala zaštita privatnosti, pretraga se obavlja u za to posebno određenoj prostoriji i primjerice u Kaznionici u Požegi to je vrlo mala, tmurna prostorija gotovo bez namještaja (stolac i tapison).²⁶⁹ Također odvijanje posjeta može se nadzirati iz sigurnosnih razloga (npr. prisutnost pravosudnog policajca u prostoriji za posjete ili ispred nje).²⁷⁰ U *Izvešću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu* izradili su se kriteriji za slučajeve u kojima je neophodna pretraga djece na temelju procjene službenika tretmana i osiguranja koji znaju zatvorenike i zatvorenice, ali i razvojne potrebe djece.²⁷¹ Prema uputama Središnjeg ureda Uprave za zatvorski sustav stavljeno je težište na detaljnu pretragu zatvorenika i zatvorenica poslije posjeta te se detaljni pregledi djece nastoje izbjeći kada god je to moguće.²⁷² Nažalost, još uvijek se provode te je potrebno ispitati koliko se u praksi zaista pretraga djeteta zamjenjuje detaljnom pretragom zatvorenika i zatvorenice poslije posjeta. Primjerice evaluacija posjeta maloljetne djece majkama u Kaznionici u Požegi između svibnja i studenog 2015. godine, koju je provela Udruga Roda,²⁷³ pokazala je da je u četiri od sedam anketiranih obitelji prilikom posjeta djetetu skidana odjeću u svrhu pretrage, a od toga je dvoje djece izvijestilo i da su doživjeli neugodnu pretragu od strane službenih osoba kaznenih tijela. Dodatna edukacija i senzibilizacija pravosudne policije prilikom pretrage djeteta i prilikom nadzora posjete (npr. objašnjenje postupka korištenjem djetetu dobnog primjerenog rječnika), veća prilagođenost prostorije za pretragu djeci sigurno bi

²⁶⁷ Pravobranitelj za djecu (2013) *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2012. godinu*.

²⁶⁸ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 120.

²⁶⁹ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁷⁰ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 119.

²⁷¹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

²⁷² Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-116-02)

²⁷³ Udruga Roda, službeni dopis od 27. 1. 2016.

dodatno umanjili stresnost postupka. Također jasnije i iscrpnije odredbe unutar ZIKZ-a²⁷⁴ pridonijele bi većoj zaštiti i poštovanju dostojanstva djeteta i njegova prava na privatnost.²⁷⁵

S obzirom na zakonski dopuštenu i stvarno realiziranu čestoću posjeta djece roditeljima zatvorenicima te opisane proceduralne postupke vezane uz realizaciju posjeta (put, pretraga, čekanje i sl.) trebalo bi preispitati u kojoj bi se mjeri unaprijedila kvaliteta posjeta njihovim produženim trajanjem i smanjenom čestoćom te pratiti koliko bi rješavanje navedenih propusta i promjene u praksi pridonijele povećanju čestoće kontakata roditelja i djece. Kako je ipak većinski razlog rijetkih kontakata roditelja i djeteta roditeljeva odluka da ih djeca ne posjećuju u zatvoru (skoro trećina roditelja)²⁷⁶ te se s djecom susreću skoro isključivo za vrijeme korištenja pogodnosti izlaskom izvan zatvora, nužno je i detaljnije ispitati uzroke odbijanja tih kontakata unutar zatvora, pogotovo jer se u procesu realizacije pojedinačnog programa izvršavanja kazne zatvora kroz redovite individualne razgovore ukazuje na važnost održavanja kontakata s djecom tijekom izdržavanja kazne.²⁷⁷ Na temelju postojećih podataka^{278,279,280} da majke zatvorenice susrete s djecom opisuju isključivo pozitivno i vrlo emocionalno, možemo samo nagađati da se radi o želji roditelja za zaštitom djeteta od izlaganja nepovoljnim (zatvorskim) uvjetima; posljedicama stresnosti majčina boravka u zatvoru; osjećajima srama, krivnje i nelagode zbog počinjenog kaznenog djela i posljedica toga čina na dijete i obitelj; percipirane roditeljske nekompetencije i nemoći sudjelovanja u djetetovu životu te želje za izbjegavanjem suočavanja s djetetovim potencijalno negativnim osjećajima; ponovnog proživljavanja razdvajanja na završetku posjeta i sl. Ukoliko se utvrdi da je zaista i riječ o tim uzrocima, roditelje zatvorenike trebalo bi dodatno educirati o dobrobiti koju djeca ostvaruju održavanjem redovitog kontakata s njima. Također bi ih trebalo educirati i o načinima kako se nositi, suočiti te prevladati vlastite negativne emocije, a potrebe djeteta staviti ispred svojih.

²⁷⁴ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 120.

²⁷⁵ Pravobranitelj za djecu (2012) *Izveštaje o radu pravobraniteljice za djecu za 2011. godinu*.

²⁷⁶ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

²⁷⁷ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

²⁷⁸ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁷⁹ Bašić, M. (2014) *Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (12. 11. 2015.)

²⁸⁰ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

Zaključno, iako djeca uglavnom imaju niz dobiti od održavanja kontakta s roditeljem u zatvoru, ta dobit ipak najviše ovisi o tome kakvu podršku dijete prima u razjašnjavanju i suočavanju sa situacijom u kojoj se ono i njegov roditelj nalaze (npr. dio djece ni ne zna da se majke nalaze na izdržavanju kazne) te kakvu podršku ima u komunikaciji s roditeljem u zatvoru (npr. u pripremi za posjete).^{281,282}

Odredbe *Obiteljskog zakona*²⁸³ djeci jamče i pravo na informacije o važnim okolnostima u vezi s roditeljima te će prema *Konvenciji o pravima djeteta*²⁸⁴ država na podnesen zahtjev pružiti djetetu potrebne obavijesti o boravištu roditelja u zatvoru (osim kad bi pružanje takve obavijesti moglo štetiti dobrobiti djeteta). *Europska konvencija o ostvarivanju dječjih prava*²⁸⁵ rabi pojam *relevantne informacije*, pri čemu se njezina relevantnost definira u odnosu na dob, razumijevanje djeteta te ostvarenje prava i dobrobiti djeteta, upućujući kako ne treba nužno svaku informaciju prenijeti djetetu.²⁸⁶

Međutim, stajališta zatvorenica u Kaznionici u Požegi 2014. godine²⁸⁷ o tome treba li djetetu reći ili ne istinu o tome gdje mu se majka nalazi bilo je podijeljeno te se pokazalo da, što je dijete mlađe, manja je i vjerojatnost da će biti upoznato s činjenicom da mu je majka u zatvoru. Rezultati istraživanja 2014. godine na roditeljima zatvorenica (N=64) pokazalo je da 11 % njihove djece ne zna istinu o boravku roditelja zatvorenika u kaznenoj ustanovi,²⁸⁸ dok su rezultati istraživanja 2015. godine na zatvorenicama²⁸⁹ pokazali da 13 % maloljetne djece nije obaviješteno o tome gdje im se majka nalazi. Roditelji prikrivaju djeci da su u zatvoru te govore da su na radu u inozemstvu, putu ili godišnjem odmoru iz srama i straha od osude okoline i stigmatiziranja djeteta, ali i nedovoljnog znanja o načinu oblikovanja i prenošenja te informacije djetetu.²⁹⁰ Što se tiče hrvatske javnosti, rezultati istraživanja u

²⁸¹ Profaca, B. (2013) *Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru: kada je potrebna stručna pomoć*. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba. <http://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditele/stresni-dogadaji/podrska-djetetu-ciji-je-roditelj-u-zatvoru-kada-je-potrebna-strucna-pomoc/> (18. 12. 2013.)

²⁸² Franjić-Nadž, B., Badurina-Sertić, Đ. i Špoljarić, J. (2013, svibanj) *Stavovi o ostvarivanju kontakta djeteta i roditelja u zatvor*. Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva u organizaciji* Udruge za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.

²⁸³ *Obiteljski zakon*, Narodne novine 103/15.

²⁸⁴ *Konvencija o pravima djeteta*, Međunarodni ugovori 12/1993, 20/1997.

²⁸⁵ *Zakon o potvrđivanju europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava*, Narodne novine 1/10.

²⁸⁶ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁸⁷ Bašić, M. (2014) *Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (12. 11. 2015.)

²⁸⁸ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁸⁹ Franjić-Nadž, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

²⁹⁰ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

2014. godini (N=930)²⁹¹ pokazali su da ni jedan ispitanik građanin ne smatra da bi se djetetu trebala tajiti informacija o boravku roditelja u zatvoru i razlogu toga boravka. Pri tome 51 % ispitanika smatra da dijete bez obzira na starost ima pravo saznati istinu na način primjeren njegovoj dobi, a 43 % ispitanika smatra da bi dijete o tome trebalo informirati tek nakon određene dobi.

Stručnjaci smatraju da će točna informacija o roditeljevu statusu zatvorenika djetetu pomoći u suočavanju s traumatičnim iskustvom, učenjem iz njega i kasnijim integriranjem tog iskustva u vlastiti život te da će se dijete osjećati da je uključeno, ozbiljno shvaćeno i kao da nije predmet laganja i prikrivanja, već važan i ravnopravan akter u novonastaloj obiteljskoj situaciji.^{292,293} Smatra se važnim i da roditelj osobno upozna dijete s izdržavanjem vlastite kazne zatvora i njezinim razlozima jer će to djetetu pomoći da tu činjenicu lakše prihvati.²⁹⁴ Sukladno tomu roditelje koji žele prikriti istinu treba upoznati s važnošću preuzimanja odgovornosti za vlastita djela, suočavanja s posljedicama vlastita ponašanja, štetnosti prikrivanja istine djetetu te pravom djeteta na istinite, jasne i nedvosmislene informacije o vlastitom roditelju dobivene iz prve ruke.²⁹⁵

U konačnici važno je imati na umu da učinak boravka roditelja u zatvoru na dijete ovisi o nizu čimbenika, npr. o dobi u kojoj je došlo do odvajanja, trajanju odvojenosti, ranijim iskustvima odvajanja, kaznenom djelu roditelja te stigmatizaciji povezanoj s tim počinjenim djelom.²⁹⁶ Tako kontakt roditelja zatvorenika s djetetom, nažalost, često može biti i sadržajno osiromašen uslijed roditeljeve nepripremljenosti na moguću nepovoljnu reakciju djeteta prilikom susreta (npr. iscrpljenost, razdražljivost uslijed duga puta i čekanja na susret, ljutnju na roditelja zbog odvojenosti, tugu i strah kao reakcija na nepoznatu, stresnu situaciju

²⁹¹ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁹² Gabelica Šupljika, M. (2009) Odrastanje djeteta čiji je roditelj u zatvoru – psihologijski pogled i europska iskustva. U: M. Gabelica Šupljika (ur.). *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 11-32. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

²⁹³ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ. i Špoljarić, J. (2013, svibanj) Stavovi o ostvarivanju kontakta djeteta i roditelja u zatvor. Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruga za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.

²⁹⁴ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ. i Špoljarić, J. (2013, svibanj) Stavovi o ostvarivanju kontakta djeteta i roditelja u zatvor. Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruga za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.

²⁹⁵ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁹⁶ Profaca, B. (2013) *Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru: kada je potrebna stručna pomoć*. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba. <http://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditelje/stresni-dogadaji/podrska-djetetu-ciji-je-roditelj-u-zatvoru-kada-je-potrebna-strucna-pomoc/> (18. 12. 2015.)

²⁹⁶ Bašić, M. (2014) *Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (12. 11. 2015.)

i sl.)²⁹⁷ kao i neznanja samih roditelja kako što kvalitetnije provesti vrijeme sa svojim djetetom.²⁹⁸ Pozitivan je primjer plakat-brošura *Roditeljstvo iz zatvora – kako najbolje iskoristiti posjet*, nastala u sklopu projekta MA#ME, na kojoj se vrlo jasno i ilustrativno pružaju smjernice roditeljima zatvorenicima kako primjereno dobi djeteta provesti s njim kvalitetno vrijeme tijekom posjeta.²⁹⁹ Postoji velika potreba za edukacijom stručnjaka o problematici susreta djeteta s roditeljem u zatvoru.³⁰⁰ Djetetu, roditelju zatvoreniku kao i osobi koji živi s djetetom potrebno je osigurati stručnu podršku za susrete, koji bi bez takve pripreme mogli biti bolni i neugodni,³⁰¹ te je pogotovo završetak posjeta često vrlo težak i tužan i za dijete i za roditelja.³⁰² Još 2013. godine u sklopu okruglog stola *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva*, koji okupio više od 80 stručnjaka, predložena je izrada brošure o tome kako prikladno pripremiti dijete na odlazak roditelja na izdržavanje kazne koja bi bila dostupna svim zainteresiranim korisnicima, što se nažalost do danas nije realiziralo.³⁰³

U svemu tome očekuje se da službene osobe kaznenih tijela roditeljima zatvorenicima pruži pomoć i usmjeravanje, a stoga je nužno njihovo dodatno senzibiliziranje i edukacija.³⁰⁴ Primjerice u sklopu projekta MA#ME tijekom 2015. godine su u Kaznionici i zatvoru u Požegi održane su dvije cjelodnevne psihoedukativne radionice za tretmansko osoblje i pravosudne policajce i policajke koje sudjeluju u pripremi ili realizaciji posjeta maloljetne djece roditeljima na izdržavanju zatvorske kazne.³⁰⁵ Kako bi se barem djelomično rasteretilo službene osobe kaznenih tijela, potrebno je razmisliti i o angažiranju posebno educiranih volontera koji bi, uz roditelje i skrbnike ili umjesto njih, bili pratitelji djeci pri posjetu roditelju zatvoreniku te pružali adekvatne informacije, pomagali u rješavanju

²⁹⁷ Profaca, B. (2013) *Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru: kada je potrebna stručna pomoć*. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba. <http://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditelje/stresni-dogadaji/podrška-djetetu-ciji-je-roditelj-u-zatvoru-kada-je-potrebna-strucna-pomoc/> (18. 12. 2015.)

²⁹⁸ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

²⁹⁹ Udruga Roda <http://www.roda.hr/udruga/projekti/mame/projekt-mame-udruga-roda-predstavljen-u-pozeskoj-kaznionici.html> (12. 1. 2016.)

³⁰⁰ Izjava odvjetnice Denize Antić na tribini *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* koja je održana 2008 godine. (Izvor: Pravobranitelj za djecu, <http://www.dijete.hr/websites/dijete.hr/index.php/hr/vijesti-othermenu-98/295-prava-djece-iji-su-roditelji-u-zatvoru.html>) (8. 1. 2015.)

³⁰¹ Profaca, B. i Buljan Flander, G. (2009) *Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru*. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 32-47. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

³⁰² Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

³⁰³ Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruga za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb. <https://pravosudje.gov.hr/vijesti/okrugli-stol-zatvorenik-kao-roditelj-psiholoska-perspektiva/164> (6. 1. 2016.)

³⁰⁴ Pravobranitelj za djecu (2015) *Izveštaje o radu pravobraniteljice za djecu* za 2014. godinu.

³⁰⁵ Udruga Roda. <http://roda.hr/article/read/odrzane-radionice-za-zaposlenike-koji-sudjeluju-u-pripremi-ili-realizaciji-posjeta-maloljetne-djece-roditeljima-na-izdrzavanju-zatvorske-kazne> (13. 12. 2015.)

potencijalnih teškoća i olakšavali ostvarenje komunikacije između roditelja i djeteta.^{306,307} Primjer dobre inicijative u tom području predstavlja inicijativa Udruga za pomoć ovisnicima Vida iz Rijeke. Oni su u okviru projekta *Klub za potporu obitelji* tijekom 2015. godine nudili mogućnost organizacije i praćenja djece i roditelja skrbnika posjeti roditelju u zatvoru te je od ukupno 23 korisnika projekta jedna obitelj koristila ovu uslugu.³⁰⁸

Neizravni kontakti majki u zatvoru i (maloljetne) djece

Rezultati ankete provedene među zatvorenicama (N=80) koju je proveo ured pravobraniteljice za ravnopravnost spolova 2013. godine,³⁰⁹ kao i rezultati intervjua s osam majki zatvorenica u Kaznionici u Požegi iz 2014. godine,³¹⁰ pokazali su da one najčešće s obitelji, odnosno djecom, kontaktiraju telefonom, pismima, a nešto manje posjetima. Također, u istraživanju provedenom na 64 roditelja zatvorenika 2014. godine³¹¹ pokazalo se da oni skoro svi ostvaruju redovite telefonske razgovore (98 % ispitanih), pismenu komunikaciju (95 %), a njih 38 % šalje i novac djeci i obitelji.

Zatvorenici i zatvorenice imaju pravo o vlastitu trošku na neograničeno dopisivanje, na telefonske razgovore u skladu s odredbama kućnog reda ustanove (npr. dopušteni minimum za zatvorenike i zatvorenice zatvorenog odjela iznosi deset minuta tjedno uz mogućnost odobrenja dodatnih minuta uz opravdanu molbu zatvorenika i zatvorenice, dok u poluotvorenim i otvorenom odjelu zatvorenik i zatvorenica mogu telefonirati cijeli dan³¹² s osobama s kojima je kontakt najavljen, odobren i koje su navedene u osobniku) te mogu jedanput mjesečno i prigodom blagdana primiti paket s dopuštenim stvarima od članova obitelji te od članova obitelji i od druge osobe primiti i slati novac posredovanjem zatvora.^{313,314}

³⁰⁶ *Children of prisoners Europe*. www.childrenofprisoners.eu/about-us/custom-widgets/ (26. 12. 2015.)

³⁰⁷ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

³⁰⁸ Udruga Vida. <http://www.droga-online.com.hr/završeni-projekti-u-2015/programi-i-projekti-1/> (5. 1. 2016.)

³⁰⁹ Anketne listiće ispunilo je 80 zatvorenica od ukupno 115 (69,5 % od ukupnog broja). (Izvor: Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014) *Izvješće o radu za 2013. godinu*.)

³¹⁰ Bašić, M. (2014) *Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: Roda.

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (12. 11. 2015.)

³¹¹ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

³¹² Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014). Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 35.

³¹³ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 125, čl. 126, čl. 127.

³¹⁴ *Pravilnik o pogodnostima zatvorenika*, Narodne novine 66/10, 126/13.

Uz opravdanu molbu upravitelj može odobriti dodatne minute i telefoniranje izvan vremena određenog dnevnim rasporedom. Neizravni kontakti podliježu i određenim ograničenjima koja se kreću od raspoloživosti telefonske govornice,³¹⁵ pa preko dnevne količine novca s kojom zatvorenik i zatvorenica raspolaže za ostvarenje poziva i dopisivanja, do odobrenog termina telefoniranja predviđenog dnevnim rasporedom i sl. Također, sadržaj pisama i telefonski razgovor nadzire se³¹⁶ ili se može nadzirati³¹⁷ te upravitelj može uskratiti dopisivanje iz sigurnosnih razloga.³¹⁸ Pošiljatelj paketa obavezan je uz paket priložiti popis sadržaja te paket otvara i pregledava ovlaštena službena osoba u nazočnosti zatvorenika. U zatvoru zatvoreniku i zatvorenici nije dopušteno korištenje prijenosnih uređaja za komuniciranje.³¹⁹

Nadzor poziva, dopisivanja i pošiljki, koliko god bio nužan i(li) opravdan iz sigurnosnih razloga i(li) straha od moguće zlouporabe, narušava spontanost komunikacije i narušava povjerljivost odnosa djeteta i roditelja. Također je potrebno preispitati i stvarnu mogućnost ostvarivanja zakonski zajamčene telefonske komunikacije (npr. raspoloživost i dostatnost postojeće telekomunikacijske infrastrukture s obzirom na broj zatvorenika) te ostvaruje li se dopuštenom, minimalnom, deset minuta tjednom³²⁰ komunikacijom dovoljna količina i kvaliteta kontakta djeteta i roditelja. Upitna je i opravdanost zakonske odredbe prema kojoj je upućivanje i podmirenje troškova poziva i slanja pismenih pošiljki skoro pa isključivo na roditelju zatvoreniku³²¹ te je potrebno razmotriti mogu li se pronaći načini da se troškovi komunikacije roditelja i djeteta barem djelomično sufinanciraju.³²² Iako zahtijeva određene izmjene zakona³²³ i organizacijske napore unutar zatvorskog sustava, sukladno pozitivnim iskustvima i dokazanoj ekonomskoj isplativosti u drugim zemljama^{324,325} trebalo bi razmotriti

³¹⁵ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

³¹⁶ U zatvoru, zatvorenoj kaznionici i zatvorenom odjelu kaznionice.

³¹⁷ U poluotvorenoj i otvorenoj kaznionici i odjelu.

³¹⁸ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 124.

³¹⁹ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 145.

³²⁰ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

³²¹ Iako, kada za to postoje opravdani razlozi, zatvoreniku i zatvorenici iznimno se odobrava telefoniranje članovima obitelji ili drugim osobama na trošak ustanove u kojoj izdržava kaznu zatvora. (Izvor: *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 125.)

³²² Predlaže da se financijska sredstva osiguraju iz državnog proračuna. (Izvor: Novosel, T. (2014) *Zaštita prava zatvorenika – roditelja u pravnom poretku Republike Hrvatske*. Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_TajanaNovosel-Zastita_prava_zatvorenika-roditelja_u_pravnom_poretku_RH.pdf 12. 11. 2015.)

³²³ *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13, čl. 125.

³²⁴ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

u ostvarenju komunikacije djeteta i roditelja i mogućnost (ograničenog i nadziranog) korištenja mobilnih telefona te primanja, a ne samo upućivanja poziva (npr. zamjena postojećih telefonskih govornica onima na kojima se prikazuje broj pozivatelja), čime bi se osigurao reciprocitet kontakata roditelja i djeteta. Osvremenjivanje neizravnog oblika komunikacije korištenjem novih tehnologija koje omogućuju brzu i jeftinu vizualno-auditivnu interakciju djeteta i roditelja koja je kvalitetom znatno sličnija kontaktu uživo (npr. *Skype*, video konferencije) djelomično je već i prepoznato u okviru projekta *IPA TAIB 2012–2013 Podrška zatvorskom sustavu u RH*. Tako se jedna komponenta tog projekta odnosi i na informatizaciju Uprave za zatvorski sustav Ministarstva pravosuđa, u okviru čega će se razmotriti i mogućnost ostvarivanja kontakata zatvorenika s članovima obitelji putem zaštićene video veze.³²⁶

U komunikaciji putem slanja i primanja pisama, čestitaka, paketa i sl., za razliku od jednosmjernih telefonskih poziva, između djeteta i roditelja postoji reciprocitet komunikacije te ostaje trajni fizički trag te komunikacije, tj. uspomena. Zbog tih prednosti potrebno bi bilo i dodatno poticati i ohrabrivati dopisivanje i slanje paketa između djece i roditelja zatvorenika.

Dosezi međuinstitucionalne suradnje u promicanju roditeljskih kompetencija u zatvorima

Proteklih pet godina intenzivirala se suradnja Uprave za zatvorski sustav i ureda Pravobraniteljice za djecu te Pravobraniteljice za ravnopravnost spolova. Povećao se ne samo intenzitet nego i kvaliteta njihove suradnje, što je rezultiralo napretkom u području zaštite prava djece iz i njihovih roditelja zatvorenika.³²⁷

Tako je Uprava za zatvorski sustav 2010. godine ustrojila evidencije posjeta djece roditeljima u zatvoru³²⁸ te su se u njihova godišnja izvješća počeli uvrštavati podatci o broju roditelja u zatvoru, broju posjeta te broju majki koje su rodile djecu u zatvoru, odnosno koje borave na odjelu za roditelje u Kaznionici u Požegi. A također su se u tim izvješćima počeli navoditi primjeri dobre prakse vezani uz roditelje zatvorenike i suradnje s drugim

³²⁵ Novosel, T. (2014) *Zaštita prava zatvorenika – roditelja u pravnom poretku Republike Hrvatske*. Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_TajanaNovosel-Zastita_prava_zatvorenika-roditelja_u_pravnom_poretku_RH.pdf (12. 11. 2015.)

³²⁶ Službeni dopis Ministarstvo pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine (KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

³²⁷ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

³²⁸ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2011) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2010. godinu*.

institucijama i organizacijama. Pitanje je bi li došlo do takvog, barem brojčanog primjećivanja roditelja zatvorenika i njihove djece da Upravi za zatvorski sustav pravobraniteljica za djecu nije kontinuirano upućivala prigovore od 2007. godine.³²⁹ Uvrštavanje takvih statističkih pokazatelja i opisivanje poduzetih aktivnosti vezanih uz roditelje zatvorenike i njihovu djecu pohvalno je jer se time barem donekle povećava vidljivost te populacije.³³⁰ Međutim, unatoč upućenim preporukama pravobraniteljice za djecu,^{331,332} iako podatci postoje i mogu se ustupiti na zahtjev, u javnim izvješćima Uprave za zatvorski sustav i dalje izostaju detaljni, sistematizirani i sustavni podatci o djeci roditelja zatvorenika,³³³ kao i o posjetima djece roditeljima u zatvoru. Ažurni, sveobuhvatni i ujednačeno iskazani pokazatelji tijekom godina nužni su za praćenje primjene mjera i daljnje planiranje mjera i aktivnosti za njihovu zaštitu. Također, ostvarena je suradnja Uprave za zatvorski sustav i pravobraniteljice za ravnopravnost spolova u vidu analize uvjeta i načina života zatvorenika u Kaznionici u Požegi.³³⁴

Najveći pozitivan pomak zatvorskog sustava prema zaštiti prava djece zatvorenika jest uvođenje programa za razvoj roditeljskih kompetencija u zatvorski sustav (npr. *Odgovorno roditeljstvo, Zatvorenik kao roditelj*). Istraživanje provedeno u Republici Hrvatskoj na općoj populaciji 2001. godine pokazalo je da roditeljima djece najmlađe dobi uglavnom treba osigurati ona osnovna znanja i vještine koje će ih osnažiti za kvalitetno i odgovorno roditeljstvo, a jednom manjem dijelu roditelja potrebno je mnogo više znanja i direktne pomoći u realizaciji dječjih prava i potreba u kući.³³⁵ Tako je istraživanje 2010. godine na reprezentativnom uzorku hrvatskih odraslih građana pokazalo kako su kod slabije obrazovanih i starijih osoba s manjim prihodima izraženija uvjerenja o odnosu prema djetetu mlađem od tri godine koja ne odgovaraju suvremenim znanstvenim spoznajama o primjernoj roditeljskoj potpori ostvarenju djetetova razvojnog potencijala.³³⁶

³²⁹ Šoher, R. (2013, svibanj) Zatvorenik kao roditelj. Pregled stanja u zatvorskom sustavu. Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruga za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.

³³⁰ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

³³¹ Pravobranitelj za djecu (2012) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu u 2011. godini*.

³³² Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu u 2014. godini*.

³³³ Trebalo bi voditi sustavnu evidenciju o točnom broju djece koju zatvorenici imaju, njihovim socio-demografskim karakteristikama (npr. spol, dob), broju djece s obzirom na zakonsku osnovu i status osoba lišenih slobode (zatvorenici, istražni zatvorenici ili kažnjenici), dobi do koje su djeca boravila u Kaznionici u Požegi, pojedinačnoj frekvenciji posjeta ovisno o dobi djeteta.

³³⁴ Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014) *Izvješće o radu za 2013. godinu*.

³³⁵ Bašić, J., Ferić, M. i Kranželić V. (2001) *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

³³⁶ Pečnik, N., Radočaj, T. i Tokić, A. (2011) Uvjerenja javnosti o ispravnim roditeljskim postupcima prema djeci najmlađe dobi. *Društvena istraživanja*, 20 (3): 625-646.

Još je 2008. godine³³⁷ načelnica Službe za tretman Središnjeg ureda Uprave za zatvorski sustav naglašavala kako je mnogim roditeljima zatvorenicima potrebno pružiti dodatna znanja i vještine kako bi njihove odluke i postupci pridonosili dobrobiti djece. Iako hrvatski zatvorenici 2008. godine navode kako nemaju teškoća u komunikaciji (s djecom) niti trebaju pomoć stručnog osoblja,³³⁸ kvalitetan kontakt zatvorenika s djecom, osim na zatvorenika i njegovu obitelj, pozitivno emocionalno utječe i na zatvorsko osoblje i cjelokupne uvjete u zatvoru. Konstruktivna usmjerenost na obitelj umanjuje sklonost neprimjerenom ponašanju, u kaznenim tijelima vlada veći red i pozitivna psihosocijalna klima, poboljšava se resocijalizacija i umanjuje vjerojatnost kriminalnog recidiva te se ostavlja dobar dojam i na javnost.³³⁹

Potaknuto željom da dođe do smanjivanja negativnih učinaka razdvajanja roditelja i djece tijekom izdržavanja kazne, pokrenuto je uvođenje edukativno-razvojnih programa promicanja roditeljske kompetencije zatvorenika i zatvorenica unutar kaznenih tijela. Programi obuhvaćaju savjetodavni rad u vidu radionica s roditeljima zatvorenicima maloljetne djece. Ministarstvo pravosuđa je s Ministarstvom obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti 2010. godine sklopilo *Sporazum o suradnju u provedbi Projekta Odgovorno roditeljstvo* s ciljem pružanja psihosocijalne potpore roditeljima koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora i njihovim obiteljima. Taj su program u kaznenim ustanovama provodili psiholozi, socijalni radnici i socijalni pedagozi obiteljskih centara tijekom osam radionica jednom tjedno u trajanju 90 minuta, u skupinama od 12 do 15 zatvorenika prema sjedištu zatvora i prebivalištu obitelji zatvorenika.³⁴⁰ Evaluacija projekta od strane korisnika pokazala je da je projekt bio vrlo koristan i da je ispunio postavljene ciljeve. Tijekom 2011. godine bio je implementiran³⁴¹ u 19 kaznenih ustanova te je obuhvatio oko 210 zatvorenika i zatvorenica.³⁴² Kako su obveze i prava obiteljskih centara, koji su pružali usluge savjetovanja i pomaganja obitelji, preuzeli 2013. godine centri za socijalnu

³³⁷ Uvodno obraćanje na tribini *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* koja je održana 2008. godine. (Izvor: Pravobranitelj za djecu, <http://www.dijete.hr/websites/dijete.hr/index.php/hr/vijesti-othermenu-98/295-prava-djece-iji-su-roditelji-u-zatvoru.html> 8. 1. 2015.)

³³⁸ Vukota, Lj. (2009) Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora – Prorok. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* – zbornik sa stručne rasprave, 70-82. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

³³⁹ Pravobranitelj za djecu (2012) *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2011. godinu*.

³⁴⁰ Primjerice 2012. godine provode se u Kaznionicama u Glini i Lepoglavi te Kaznionici i zatvoru u Šibeniku, kao i u Zatvorima u Splitu i Zagrebu. (Izvor: Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2013) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2012. godinu*.)

³⁴¹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2011) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2010. godinu*.

³⁴² Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu*.

skrb u sjedištu županija³⁴³, od tada obiteljski centri (njih 19), čiji je rad i doprinos u ostvarivanju usluga potpore roditeljstvu značajan, djeluju u otežanim okolnostima. S postojećim kadrovskim i materijalnim kapacitetima nisu više bili u mogućnosti dalje provoditi program *Odgovorno roditeljstvo* u kaznenim tijelima, a savjetodavni rad s članovima obitelji zatvorenika jedino se provodi u slučaju kada oni sami iskažu potrebu. Uprava za zatvorski sustav podržala je preporuku pravobraniteljice za djecu i nastavila provoditi program vlastitim snagama,³⁴⁴ samostalno je kreirala program *Zatvorenik kao roditelj*.³⁴⁵ za njega napisala priručnik te educirala zatvorske službenike za njegovo provođenje. Tako se program *Zatvorenik kao roditelj* 2013. godine počeo provoditi kao pilot program, a od 2014. godine provode ga 24 educirana službenika za tretman i osiguranje zatvora uz podršku i organizaciju Središnjeg ureda Uprave za zatvorski sustav.³⁴⁶ Program se provodi u ciklusima od po 14 radionica trajanja u prosjeku 60 minuta. Evaluacija programa³⁴⁷ nakon održanog prvog od dva ciklusa radionica pokazala je da su službenici bili zadovoljni edukacijom i da su je procijenili korisnom za daljnji rad te da su stekli i znanja koja mogu primjenjivati i na odgoj vlastite djece, preispitali vlastite stavove i uvjerenja, unaprijedili komunikacijske vještine te vještine grupnog rada. Za provoditelje programa održavaju se, sukladno iskazanoj potrebi, redovite supervizije te se procjena zadovoljstva zatvorenika i učinkovitosti programa kontinuirano provodi. Tijekom 2014. godine u program *Zatvorenik kao roditelj* bila su uključena 184 zatvorenika i zatvorenica.³⁴⁸ Zatvorenici su na početku imali visoka očekivanja od sadržaja i provoditelja programa, a podatci evaluacija pokazuju da je njihovo zadovoljstvo čak i nadmašilo ta očekivanja.³⁴⁹ Iako je pohvalno što se provodi vrednovanje i supervizija izvođenja programa, točnije i potpunije podatke o njegovoj uspješnosti pružilo bi nam njegovo vanjsko vrednovanje. Posebnu pozornost trebalo bi obratiti na izazove i prepreke (npr. održavanje motivacije za sudjelovanje u radionicama) s kojima se susreću službenici u provođenju programa te raditi na unaprjeđenju programa sukladno aktualnim potrebama, preporukama i sugestijama zatvorenika i zatvorenica. Dodatno bi trebalo ispitati i u kojoj su

³⁴³ Zakonom o socijalnoj skrbi obiteljski centri nisu propisani kao ustanove socijalne skrbi (odredba članka 124.), a člankom 276. stavka 1. Zakona propisano je da danom stupanja Zakona na snagu prava i obveze postojećih obiteljskih centara preuzimaju centri za socijalnu skrb nadležni prema sjedištu obiteljskog centra na način da preuzmu poslove, radnike, novčana sredstva, opremu, arhivu, dokumentaciju i sredstva za rad. Ministarstvo socijalne politike i mladih Republike Hrvatske. http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/podrska_obitelji (7. 6. 2015.)

³⁴⁴ Pravobranitelj za djecu (2013) *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2012. godinu*.

³⁴⁵ Šoher, R. (2013, svibanj) *Zatvorenik kao roditelj*. Pregled stanja u zatvorskom sustavu. *Okrugli stol Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruga za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.

³⁴⁶ Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

³⁴⁷ Ministarstvo pravosuđa. Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

³⁴⁸ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

³⁴⁹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

mjeri zatvorenici i zatvorenice, koji su završili program, stečena znanja i vještine uspješno primijenili u kontaktu sa svojim obiteljima.

Posredno vanjsko vrednovanje programa pružaju nam podatci istraživanja provedenog 2014. godine na 64 roditelja zatvorenika³⁵⁰ koji su pokazali da je njih 31 % polazilo programe promicanja roditeljske kompetencije i da su svi bili zainteresirani za daljnje sudjelovanje. Njih 69 % upoznato je s ovim programima, ali nije u njima sudjelovalo, od toga se čak 84 % želi u njih uključiti u budućnosti. Slično se pokazalo i u istraživanju koje je 2014. godine provedeno na 97 zatvorenica u Kaznionici u Požegi.³⁵¹ 38 % ispitanica odgovara da ne zna dobivaju li majke zatvorenice dovoljno stručne podrške u razvoju svojih roditeljskih vještina (36 % smatra da podrška postoji), a 40 % ne zna postoje li u kaznionici dovoljno dobri uvjeti zahvaljujući kojima zatvorenica može naučiti kako se brinuti o djetetu (36 % misli da postoje). Ti podatci ukazuju na potrebu za dodatnom promocijom postojećih programa za promicanje roditeljstva. Udruga Roda također je direktno pridonijela edukaciji zatvorenika i zatvorenica o roditeljstvu donacijom 100 kompleta knjiga o roditeljstvu svim kaznenim ustanovama 2014. godine.³⁵²

U sklopu programa poticajnog roditeljstva u kaznenim tijelima (npr. *Odgovorno roditeljstvo* i *Zatvorenik kao roditelj*) preporučeno je ostvarivanje kontakata s članovima obitelji, a u slučajevima kad se radi o znatnije poremećenim odnosima ili se kod djece zamjećuju određene poteškoće, obitelji se preporučuje traženje pomoći od centara za socijalnu skrb, obiteljskog centra ili dječjeg psihologa.³⁵³ Tijekom provođenja projekta *Odgovorno roditeljstvo* (2009.-2012.) poticani su i članovi obitelji zatvorenika i zatvorenica na korištenje usluga obiteljskog centra prema mjestu prebivališta, ali, prema dostupnim podatcima, članovi obitelji javili su se u samo četiri obiteljska centra.³⁵⁴ Kao što je već spomenuto, počevši s 2013. obiteljski centri savjetodavni rad s članovima obitelji zatvorenika provode jedino u slučaju kada oni sami iskažu potrebu. Stoga, iako je pohvalno postojanje programa poticajnog roditeljstva unutar kaznenih tijela (npr. *Odgovorno roditeljstvo* i *Zatvorenik kao roditelj*), zabrinjavajuće je što nema sustavnog bavljenja obiteljima

³⁵⁰ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet.

³⁵¹ Potrebno je imati na umu da nemaju sve ispitane zatvorenice maloljetnu djecu te dobivene rezultate treba s oprezom interpretirati jer zasigurno dio rezultata otpada i na zatvorenice na koje se ova problematika trenutno ne odnosi pa nisu s postojanjem takvih programa ni upoznate. (Izvor: Bračulj, A. (2015) *Djeca iza rešetaka-poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava?* Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf 12.11.2015.)

³⁵² Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

³⁵³ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu*.

³⁵⁴ Pravobranitelj za djecu (2012) *Izvešće o radu pravobraniteljice za djecu za 2011. godinu*.

zatvorenika, a osobito njihovom maloljetnom djecom izvan zatvora.³⁵⁵ Na žalost, očito je da obiteljski centri, kao i centri za socijalnu skrb, nemaju ni kadrovske ni materijalne kapacitete u potpunosti preuzeti skrb o tim obiteljima i s njima kontinuirano provoditi programe.³⁵⁶ Iako se u *Nacionalnoj strategiji za prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. godine*³⁵⁷ posebna pozornost pridaje i mjerama koje imaju cilj ojačati roditeljstvo te se provode programi potpore ranom razvoju i poticajnom roditeljstvu (npr. *Rastimo zajedno*³⁵⁸ i *Telefončić*³⁵⁹), oni su namijenjeni općoj populaciji, a ne prilagođeni specifično obiteljima zatvorenika i djeci čiji su roditelji u zatvoru.

Stoga bi se trebala barem aktivirati posebna telefonska linija za savjetovanje i pomoć obiteljima zatvorenika i zatvorenica u vidu pružanja informacija i podrške obiteljima od njihova prvog kontakta s pravosudnim sustavom, preko kontakata s roditeljem zatvorenikom, pa sve do njegova otpusta. Također, bilo bi korisno kad bi se bivše zatvorenike i zatvorenice koji su ostvarili uspješnu resocijalizaciju uključilo u takvu vrstu savjetovanja tijekom kojeg bi oni mogli podijeliti i pružiti svoja pozitivna iskustva i savjete obiteljima zatvorenika i zatvorenica.

U zatvorima se provode i druge aktivnosti koje utječu na pozitivan odnos djece s roditeljem koji je u zatvoru. U njima sudjeluju zatvorenici i zatvorenice, ali i njihova djeca prilikom posjeta (npr. proslave i prigodno obilježavanje dječjih rođendana, blagdana). Na preporuku Ureda pravobraniteljice za djecu obilježava se i *Dan obitelji, Međunarodni dan djeteta* (od 2011.)³⁶⁰ i *Europski tjedan djece čiji su roditelji u zatvoru* (od 2012.).³⁶¹ Tako su se tijekom godina renovirali i dodatno opremili prostori namijenjeni za posjete djece, organizirala su se druženja i radionice s različitim sadržajima na kojima su roditelji zatvorenici, primjerice, izrađivali prigodne razglednice i čestitke za djecu, literarne radove, ukrasne predmete i igračke za poklon djeci te su organizirane i glazbene, likovne i dramske radionice u kojima su sudjelovali. U sklopu obilježavanja *Dana obitelji zatvorenika*,

³⁵⁵ Prema izjavama Načelnika Odjela tretmana Kaznionice Turopolje Radovana Tatalovića i Ljiljane Vukote, psihologinje u Kaznionici Turopolje, na tribini *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* koja je održana 2008. godine. (Izvor: Pravobranitelj za djecu, <http://www.dijete.hr/websites/dijete.hr/index.php/hr/vijesti-othermenu-98/295-prava-djece-iji-su-roditelji-u-zatvoru.html> 8. 1. 2015.)

³⁵⁶ Prema izjavi Tomislava Orovića, ravnatelja Centra za socijalnu skrb u Zadru, i Dorice Nikolić, državne tajnice Ministarstva zdravstva i socijalne skrbi, na tribini *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* koja je održana 2008. godine. (Izvor: Pravobranitelj za djecu, <http://www.dijete.hr/websites/dijete.hr/index.php/hr/vijesti-othermenu-98/295-prava-djece-iji-su-roditelji-u-zatvoru.html> 8. 1. 2015.)

³⁵⁷ Radna skupina za stručnu analizu i izradu *Konačnog nacrta prijedloga Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj* (2014) *Nacionalna strategija za zaštitu i pomicanje prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. Nacrt prijedloga*, Zagreb: Ministarstvo socijalne politike i mladih. www.mspm.hr (28. 11. 2015.)

³⁵⁸ UNICEF (2010) *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*, Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

³⁵⁹ Usluga telefonskog savjetovanja namijenjena roditeljima i svima koji se brinu o najmlađoj djeci Ureda UNICEF-a, nastala u suradnji s Vladom RH i Gradom Zagrebom (Izvor: <http://telefoncic.hr/> 17. 1. 2015.)

³⁶⁰ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu*.

³⁶¹ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2013) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2012. godinu*.

Međunarodnog dana djeteta i Europskog tjedna djece čiji su roditelji u zatvoru, nerijetko se roditeljima zatvorenicima dopuštaju dodatni posjeti djece te se djeci tijekom posjeta omogućava da nacrtaju ili napišu poruku svojim majkama i očevima i ostave im radove koje su napravili zajedno s njima, organizirano je zajedničko čitanje slikovnica i prigodnih priča, održavaju se prigodne kazališne predstave, prikazuju animirani filmovi, a djeca su tijekom posjeta u tom tjednu dobila slatkiše. Tijekom tih prigoda, kao i prilikom proslave rođendana djeteta koje boravi s majkom u zatvoru, omogućeno je i fotografiranje s obiteljima i djecom, a potom i kupnja fotografija koje se koriste za obiteljski arhiv.³⁶² Također, članovi stručnih timova zatvora u to su vrijeme roditelje zatvorenike i zatvorenice dodatno poticali na kontakte s djecom te pružali individualnu podršku u poboljšanju kvalitete kontakta s njihovom djecom, a organiziraju se i dodatne tematske radionice na temu roditeljstva (npr. 2014. godine *Kako odgovarati na pitanja djece o zatvoreničkom statusu roditelja*).³⁶³ Prema *Izvešću o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*³⁶⁴ zatvorenici su radionice doživjeli korisnima i ugodnima.

Ured pravobraniteljice za djecu od 2008. godine³⁶⁵ kontinuirano i vrlo aktivno djeluje u afirmaciji prava i interesa djece čiji su roditelji u zatvoru, a pokretanjem i predstavljanjem projekta MA#ME u požeškoj Kaznionici 2014. godine iniciran je niz vrlo vrijednih aktivnosti, spomenutih u ovom tekstu, koje su znatno pridonijele poboljšanju ostvarivanja prava majki u zatvoru i njihove (maloljetne) djece.

Zaključci i preporuke

Na temelju dostupnih podataka i zakonske regulative u područjima radnih, zdravstvenih, roditeljskih prava i prava na dodir s vanjskim svijetom u ovoj je analizi razmatran raskorak u propisanim i ostvarenim pravima majki u zatvoru i njihove maloljetne djece.

Prava zatvorenika i zatvorenica regulirana su konvencijama, preporukama i zakonskim aktima, od onih koji univerzalno vrijede u zemljama potpisnicama do odredbi

³⁶² Prije je bilo prakticirano da se kao fotograf angažira zaposlenik Kaznionice te su fotografije bile besplatne, dok se od 2011. godine na molbu zatvorenice angažira fotograf iz grada koji svoje usluge naplaćuje. (Izvor: Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu* i Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. veljače 2016. godine KLASA: 730-04/16-04//15, URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02)

³⁶³ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

³⁶⁴ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015). *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

³⁶⁵ Okrugli stol *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru* održan je 2008. godine (Izvor: Pravobranitelj za djecu, <http://www.dijete.hr/hr/component/content/article/295-prava-djece-iji-su-roditelji-u-zatvoru.html> 22. 11. 2015.)

unutarnjeg prava Republike Hrvatske. Zatvorenice, posebice majke, smatraju se ranjivom skupinom, stoga su donesene dodatne pravne odredbe i postupci usmjereni njihovoj zaštiti, kao i zaštiti djece čiji su roditelji u zatvoru. Postojanje tih zakona, dokumenata, propisa i preporuka prvi je korak u zaštiti majki u zatvoru i majčinstva. Prostora za unaprjeđenje zaštite, senzibiliziranje javnosti, ali i edukacije službenih osoba kaznenih tijela ima, posebno uzimajući u obzir podatak o 231 pritužbi zatvorenika i zatvorenica pučkom pravobranitelju, pravobraniteljici za ravnopravnost spolova, pravobraniteljici za djecu i međunarodnim organizacijama za zaštitu ljudskih prava u 2014. godini.³⁶⁶

Trudnice i roditelje zatvorenice zahtijevaju dodatnu zdravstvenu zaštitu. Iako „izolacija“ majki s djetetom boravkom na posebnom odjelu ima negativnih strana, odvajanje od ostalih zatvorenica je i sigurnosna mjera koja nema samo pravnu opravdanost. Nažalost, zbog manjka liječnika u cijelom zatvorskom sustavu stalna prisutnost specijalista za ženske bolesti i porodništvo, kao i stalan zdravstveni nadzor trudnica zatvorenica nije omogućen, stoga se preporučuje stimulacija zapošljavanja liječnika. Iako je, osim kad to nalažu sigurnosni razlozi, ukinuta praksa da uniformirani zatvorski službenici prisustvuju zdravstvenim pregledima u zatvorskim ambulantama, trebalo bi pokušati njihovu prisutnost prilikom sprovođenja trudnica i roditelja na specijalističke preglede izvan zatvora smanjiti na minimum koji ne bi ugrozio nužni aspekt sigurnosti.

Inicijativom projekta MA#ME u 2015. godini održane su u Kaznionici u Požegi i prva predavanja o reproduktivnoj zaštiti žena, no trebalo bi organizirati i trudničke tečajeve i posjete patronažnih sestara prije i nakon porođaja kako bi buduće majke ostvarile svoja prava koje majke izvan zatvora besplatno ostvaruju. Time bi se napravio barem minimalan iskorak u smjeru da se što prije dosegne izjednačenost zdravstvene zaštite zatvorenica sa zdravstvenom zaštitom žena u javnom zdravstvu u pristupu svim raspoloživim državnim zdravstvenim uslugama bez ikakve diskriminacije. Kada je riječ o sigurnosti djece koja borave na odjelu za trudnice i roditelje, zatvor treba osigurati njihovu zaštitu i provođenje aktivnosti bez opasnosti od ozljeda.³⁶⁷ Stoga Kaznionici u Požegi treba omogućiti da i nadalje uvijek raspolaže dovoljnim brojem suvremenih autosjedalica prilagođenih različitim uzrastima djece te da se one redovito koriste prilikom prijevoza dojenčadi i djece.

³⁶⁶ Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

³⁶⁷ Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet. Neobjavljen rad.

Rad u zatvoru smatra se mjerom koja bi trebala pomoći u uspješnom izvršenju programa izdržavanja kazne, ali i resocijalizaciji i integraciji zatvorenica nakon izdržavanja kazne. Njihov skoro stopostotni radni angažman govori u prilog impresivnoj motivaciji zatvorenica za radne aktivnosti. Nažalost, raspoloživi poslovi u Kaznionici u Požegi uglavnom su kućni poslovi nužni za funkcioniranje kaznenog tijela i nisu kognitivno stimulirajući. Stoga njihovo obavljanje zatvorenicama omogućuje korisno ispunjavanje vremena, učenje odgovornosti i dobivanju novčane nadoknade, ali niti stimulira niti povećava njihovu zapošljivost nakon izvršenja kazne.³⁶⁸ Poboljšanja su nužna i u obrazovnim aspektima izvršenja kazne. Skroman broj dostupnih obrazovnih programa primjerenih isključivo osobama bez obrazovanja ili niskog stupnja obrazovanja u raskoraku je s potrebama relativno visoke obrazovne strukture hrvatskih zatvorenica.³⁶⁹ Stoga bi trebalo uvesti dodatne radionice, edukacije i obrazovne programe sukladne potrebama zatvorenica koji će biti u skladu s potrebama suvremenog tržišta rada.³⁷⁰ Trebalo bi i preispitati razloge slabe iskorištenosti postojećih državnih mjera zapošljavanja bivših zatvorenika i zatvorenica (npr. javnih radova, potpora za zapošljavanje i potpora za samozapošljavanje) te razmisliti u kojoj se mjeri interes javnosti za proizvode zatvorenika i zatvorenica i njihove usluge pružanja pomoći³⁷¹ može društveno korisno upotrijebiti.³⁷² Treba i dalje stimulirati i pružati podršku naporima Središnjeg ureda Uprave za zatvorski sustav u poticanju i iznalaženju mogućnosti izobrazbe zatvorenica putem međuresorne suradnje i suradnje s državnim tijelima, institucijama i udrugama.

Dijete koje je majka rodila tijekom izdržavanja kazne zatvora u Kaznionici u Požegi može na zahtjev majke, ukoliko to odobri nadležno tijelo, ostati s njom najdulje do navršene treće godine života. Službenici kaznenih tijela u suradnji sa službenicima centara za socijalnu skrb i po potrebi angažiranim ostalim stručnjacima (npr. psiholog, socijalni pedagog) trebali bi majku i dijete postupno i primjereno pripremiti na nadolazeću separaciju te bi trebalo razmotriti i mogućnost zakonskog odobravanja mogućnosti produljenja boravka djeteta s majkom u kaznionici i nakon te dobi u slučajevima u kojima to znatno pridonosi dobrobiti

³⁶⁸ Osim u slučajevima kada zatvorenica radi za „vanjskog“ poslodavca i tijekom izvršenja kazne (Izvor: *Zakon o izvršavanju kazne zatvora*, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.).

³⁶⁹ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

³⁷⁰ Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014). *Izvešće pravobraniteljice za ravnopravnost spolova za 2013. godinu*.

³⁷¹ IPSOS Puls (2014) Stavovi građana o radu zatvorenika tijekom izdržavanja kazne. (Izvor: Udruga Roda. <http://www.roda.hr/article/read/stavovi-graanki-i-graana-o-proizvodnji-i-uslugama-zatvorenika> 13. 12. 2015.)

³⁷² Udruga Roda. <http://www.roda.hr/article/read/rezultati-radionice-provedene-u-okviru-razvoja-drustvene-inovacije-resetke-nisu-prepreke> (12. 11. 2015.)

djeteta.³⁷³ Također je nužno što prije osigurati izjednačavanje prava djece koja su rođena tijekom izdržavanja kazne zatvora i onih rođenih neposredno prije. Još od 2006. godine, prema preporukama *Europskih zatvorskih pravila*, majkama u zatvoru trebalo je biti dostupno stručno osoblje koje će se skrbiti za njihovo dijete kada su one odsutne (npr. odlazak liječniku, rad). Kako bi se to osiguralo, nužno je osim osiguranog boravka djeteta u predškolskoj ustanovi izvan kaznionice nakon navršenih godinu dana i unutar kaznionice angažirati stručne osobe (npr. profesionalce obrazovno-pomagačkih struka, dadilje) za skrb i brigu o djeci majki zatvorenica (npr. putem volonterskih centara i udruga, stručnog osposobljavanja i sl.). A te osobe bi se ujedno moglo angažirati i da budu prisutne tijekom posjeta obitelji te da se brinu i skrbe o djeci.

Maloljetna djeca imaju pravo na posjet majki u zatvoru jednom tjedno i blagdanom, a posjeti maloljetne djece ne ulaze u ukupan broj posjeta koji je dopušten zatvorenicima, no podatci o čestoti posjeta govore da ta mogućnost nije ni približno iskorištena.^{374,375} Osim želje zatvorenica da ih djeca ne posjećuju u zatvoru, korištenja isključivo pogodnosti izlaska iz zatvora za susrete s djecom i(li) prikrivanja činjenice da se nalaze u zatvoru, rijetki posjeti su posljedica i udaljenosti mjesta stanovanja djeteta od zatvora tj. visine troškova puta koji predstavljaju obitelji prevelik izdatak. Iako na razini države, kao i u sklopu projekta MA#ME, postoji mogućnost sufinanciranja takvih putnih troškova,³⁷⁶ zatvorenicima o njima nisu dovoljno informirani te im treba povećati razinu znanja o postojanju i načinu dobivanja takve pomoći. Često su posjeti djece majkama prorijeđeni i zbog toga što ih partner, supružnik ili skrbnik, koji prema zakonu dijete starosti do 14 godina mora pratiti u posjetu, dijete ne želi ili ne može dovesti. Postojanje volontera koji bi imali ulogu pratitelja djeteta prilikom posjeta, barem bi djelomično umanjilo tu prepreku. Također, trebalo bi unaprijediti i ostale tehničke aspekte organizacije i provedbe posjeta (npr. dodatno smanjiti dužinu čekanja djece, poticati iskorištavanje vremenskog maksimuma a ne minimuma trajanja posjeta, prikladno urediti čekaonice i prostorije za susret s roditeljima sadržajima primjerenima za sve dobne skupine maloljetne djece, ophoditi se s djecom na podržavajući način, pretraživati isključivo zatvorenike i zatvorenice nakon posjeta itd.) kako bi se unaprijedila kvaliteta i povećala

³⁷³ Pravobranitelj za djecu (2015) *Izveštaje o radu pravobraniteljice za djecu* za 2014. godinu.

³⁷⁴ Bašić, M. (2014) *Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: Roda. http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf (12. 11. 2015.)

³⁷⁵ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

³⁷⁶ *Zakon o socijalnoj skrbi*, Narodne novine 157/13, 152/14, 99/15.

čestoća kontakata djeteta s roditeljem u zatvoru. Kako bi djeca ostvarila maksimalnu dobrobit od posjeta roditeljima u zatvoru, i djeci i njihovim roditeljima nužno je osigurati stručnu podršku prilikom razjašnjavanja i suočavanja djeteta s činjenicom da mu se roditelj nalazi na izdržavanju kazne, kao i stručnu podršku prilikom priprema djeteta za posjete, za komunikaciju s roditeljem tijekom posjeta, kao i za rastanak od roditelja.^{377,378} Takav vid podrške mogli bi pružati timovi stručnjaka i volontera izvan kaznenih tijela, a u uskoj suradnji sa službenicima kaznenih tijela i centara za socijalnu skrb te uz podršku Središnjeg ureda Uprave za zatvorski sustav.

Mogućnosti ostvarivanja neizravne komunikacije djece s majkama u zatvoru (npr. telefonom, pismima, paketima) također bi trebalo unaprijediti. Tehnička ograničenja kojima podliježu ti neizravni kontakti (npr. nedostatna raspoloživost telefonske govornice,³⁷⁹ nemogućnost primanja poziva, većinska participacija zatvorenika i zatvorenica u troškovima komunikacije) trebalo bi znatno umanjiti. Također bi trebalo poticati reciprocitet kontakata roditelja i djeteta korištenjem tradicionalnih načina (npr. slanje pisama i paketa), ali i tehnološki suvremenijih modaliteta komunikacije (npr. zaštićena video-veza) o čijem se uvođenju već pregovara.

Intenziviranje međuinstitucionalne suradnje te suradnja državnog i nevladinog sektora rezultirale su vidljivim i znatnim napretkom u osvješćivanju potreba i zaštiti prava zatvorenica i njihove djece. Napredak je među ostalim uočljiv u uvođenju evidencije o djeci „rođenoj u zatvoru“ i posjetima djece. To je pridonijelo dostupnosti podataka, ali i povećanju vidljivosti te populacije. Također je pozitivan pomak vidljiv i kroz opremanje posebnih prostora za posjete djece, organiziranje zajedničkih aktivnosti zatvorenika roditelja i djece, a posebno kroz provođenje edukativno razvojnih programa za povećanje roditeljskih kompetencija unutar zatvora. Sve te aktivnosti posredno su pridonijele senzibiliziranju i edukaciji javnosti, povećanom interesu znanstvenika za ovu tematiku, kao i izmjenama i dopunama zakona u svrhu poboljšanja zatvorskog sustava i osnaživanja prava zatvorenika i

³⁷⁷ Profaca, B. (2013) Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru: kada je potrebna stručna pomoć. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba. <http://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditelje/stresni-dogadaji/podrska-djetetu-ciji-je-roditelj-u-zatvoru-kada-je-potrebna-strucna-pomoc/> (18. 12. 2015.)

³⁷⁸ Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ. i Špoljarić, J. (2013, svibanj) Stavovi o ostvarivanju kontakta djeteta i roditelja u zatvor. Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruge za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.

³⁷⁹ Pravobranitelj za djecu (2014) *Izješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2013. godinu*.

zatvorenica i poboljšanja postupanja prema njima.³⁸⁰ Međutim, u svakom od spomenutih segmenata ima i znatne mogućnosti za unapređenje i poboljšanje.

Sada je posebno zabrinjavajuće što programi poticajnog roditeljstva koji se provode unutar kaznenih tijela (npr. *Zatvorenik kao roditelj*) nisu prošireni na sustavno bavljenje obiteljima zatvorenika i njihovom maloljetnom djecom izvan zatvora. Stoga i dalje treba kod javnosti i dijela stručnjaka nastojati mijenjati stereotipe da žene koja su počinile kaznena djela u isto vrijeme krše svoju socijalnu ulogu, društvene norme i zakon³⁸¹ te da majke u zatvoru iskorištavaju djecu kako bi se mogle koristiti većim brojem pogodnosti. Treba povećati dorečenost i međusobnu usklađenost zakonskih propisa te otkloniti potencijalne probleme s njihovom provedbom. Među stručnjacima treba postići ujednačeno tumačenje zakonskih okvira i preporuka, a u redovitu edukaciju službenika kaznenih tijela uvesti edukaciju o pravima i potrebama djece čiji su roditelji u zatvoru.

Na razini javnih politika potrebno je veću pozornost usmjeriti na dostupnost usluga potpore roditeljstvu i na mogućnosti ojačavanja različitih resursa za roditeljstvo kroz bolji postpenalni prihvat, a za početak bi bilo korisno u suradnji stručnjaka nekoliko institucija napraviti besplatnu i javno dostupnu brošuru u kojoj bi primjerenim rječnikom bila opisana prava³⁸² zatvorenica i njihove djece. Time bi se zatvorenicama moglo pomoći da saznaju koja prava imaju, gdje i kako ih mogu ostvariti, kome i na koji način se mogu obratiti za pomoć i potporu te komu se mogu potužiti ukoliko smatraju da se njihova prava krše. Nastavak pozitivne suradnje različitih službi zatvorskog sustava, socijalnih službi, sudaca izvršenja, pravobraniteljstava te nevladinih udruga, kao i jačanje međusektorske suradnje i umreženosti, dobar su put prema smanjenju raskoraka između propisanih i ostvarenih prava majki u zatvoru koje je potrebno dodatno intenzivirati.

³⁸⁰ Rešković, V. (8. 4. 2015.) Ujedinjeni iza rešetaka traže poštivanje svojih prava. (Objavljeno u Online tjedniku Forum – Pišemo ne prepisujemo.) <http://www.forum.tm/vijesti/ujedinjeni-iza-resetaka-traze-postivanje-svojih-prava-3071> 10. 12. 2015.)

³⁸¹ Mejovšek, M. i Žakman-Ban, V. (1986) Razlike maloljetnih delinkvenata u devijantnom ponašanju u postpenalnom razdoblju s obzirom na spol i težinu zavodske mjere, *Defektologija*, 22 (2), 43-56.

³⁸² Iako se po primjerak Zakona, provedbenih propisa koji se odnose na izvršavanje kazne zatvora i Kućnog reda nalaze kod dežurne osobe na odjelu te u knjižnici Kaznionice i moraju biti dostupni zatvorenici tijekom izdržavanja kazne, a u presliku na trošak zatvorenice (Izvor: Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi, čl. 3.) kompleksnost i opsežnost tih dokumenata često ne omogućava transparentno, brzo i jednostavno dolaženje do traženih informacija.

Literatura

Znanstveni radovi i publikacije

Babić, V., Josipović, M. i Tomašević, G. (2006) Hrvatski zatvorski sustav i zaštita ljudskih prava zatvorenika. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 13(2), 685–743.

Bašić, M. (2014) *Majka u zatvoru – osobno iskustvo i podrška*. Zagreb: Roda.

Pristupljeno 12. 11. 2015. na adresi:

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_MonikaBasic-Majka_u_zatvoru-osobno_iskustvo_i_podrska.pdf.

Bašić, J., Ferić, M. i Kranželić V. (2001) *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

Borovac, M. (2015) *Roditeljstvo iza rešetaka: priče bivših zatvorenika*. Zagreb: Roda.

Bračulj, A. (2015) *Djeca iza rešetaka – poštivanje ili ugrožavanje njihovih temeljnih prava?* Zagreb: Roda.

Pristupljeno 12. 11. 2015. na adresi:

http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_Antonija_Braculj-Djeca_iza_resetaka.pdf

Brajša-Žganec, A. i Hanzec, I. (2012) *Socijalno-emocionalni razvoj u ranom djetinjstvu: pozitivni i negativni odgojni postupci i postupanje s dječjim negativnim emocijama roditelja djece predškolske dobi*. U: I. Pehlić, E. Vejo i A. Hasanagić (ur.) *Suvremeni tokovi u ranom odgoju: Znanstvena monografija*, str. 513–528. Zenica: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.

Brkić, L. (2013) Djeca čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora. *Socijalna politika i socijalni rad*, 1(1), 8–37.

Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ. i Špoljarić, J. (2013, svibanj) Stavovi o ostvarivanju kontakta djeteta i roditelja u zatvor. Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruge za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.

Franjić-Nađ, B., Badurina-Sertić, Đ., Pavešić-Herkov, Đ., Baranček, S., Barzelatto Bukva S. i Bračulj, A. (2015) *Kontakt djece s majkama zatvorenicama*. Neobjavljeni rad.

Gabelica Šupljika, M. (2009) Odrastanje djeteta čiji je roditelj u zatvoru – psihologijski pogled i europska iskustva. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 11–32. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

Jačmenica Pušenjak, D. i Krakan, A. (2015) *Djeca u sjeni: od marginalizacije do aktualizacije. Društveni i pravni položaj djece čiji su roditelji na izdržavanju kazne zatvora*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Pravni fakultet. Neobjavljeni rad.

- Jelavić, M. (2009) Obiteljskoppravna i socijalna zaštita djeteta čiji je roditelj u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru- zbornik sa stručne rasprave*, 47–57. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Liu, Z., Li, H. i Ge, H. (2009) Left Too Early: The Effects of Age at Separation From Parents on Chinese Rural Children's Symptoms of Anxiety and Depression. *American Journal of Public Health*, 99(11), 2049–2054.
- Marijan, R. (2009) Djeca čiji su roditelji u zatvoru – kaznenopravni aspekti. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru- zbornik sa stručne rasprave*, 57–62. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Mataija, A. (2014) Zapošljavanje zatvorenika i socijalna reintegracija. Zagreb: Roda. Pristupljeno 22. 12. 2015. na adresi: http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_AmandaMataijaZapo%C5%A1ljavanje_zatvorenika_i_socijalna_reintegracija.pdf
- Miljević-Riđički, R. i Pavin Ivanec, T. (2009) Važnost socijalnog konteksta za kognitivni razvoj predškolske djece – usporedba kognitivne uspješnosti djece koja odrastaju u različitom obiteljskom i institucionalnom okruženju, *Suvremena psihologija*, 12 (2), 309–322.
- Mejovšek, M. i Žakman-Ban, V. (1986) Razlike maloljetnih delinkvenata u devijantnom ponašanju u postpenalnom razdoblju s obzirom na spol i težinu zavodske mjere, *Defektologija*, 22 (2), 43-56.
- Novosel, T. (2014) Zaštita prava zatvorenika – roditelja u pravnom poretku Republike Hrvatske. Zagreb: Roda. Pristupljeno 12. 11. 2015. na adresi: http://roda.hr/uploads/mame_zatvori/MAME_TajanaNovosel-Zastita_prava_zatvorenika-roditelja_u_pravnom_poretku RH.pdf
- Pećnik, N., Radočaj, T. i Tokić, A. (2011) Uvjerenja javnosti o ispravnim roditeljskim postupcima prema djeci najmlađe dobi, *Društvena istraživanja*, 20(3), 625–646.
- Pleić, M. (2010) Europske značajke i dvojbe hrvatskog sustava izvršenja kazne oduzimanja slobode. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 17 (1), 301–500.
- Profaca, B. i Buljan Flander, G. (2009) Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 32–47. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.
- Šoher, R. (2013, svibanj) Zatvorenik kao roditelj. Pregled stanja u zatvorskom sustavu. Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruga za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb.
- Šućur, Z. i Žakman-Ban, V. (2005) Značajke života i tretmana žena u zatvoru. *Društvena istraživanja*, 14 (6), 1055–1079.

UNICEF (2010) *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.

Vukota, Lj. (2009) Program promicanja roditeljske kompetencije i smanjenja negativnih učinaka separacije očeva i djece za vrijeme izdržavanja kazne zatvora – Prorok. U: M. Gabelica Šupljika (ur.) *Prava djece čiji su roditelji u zatvoru – zbornik sa stručne rasprave*, 70-82. Zagreb: Pravobranitelj za djecu.

Zakoni i dokumenti

Europska komisija (2011) *Strengthening mutual trust in the European Judicial Area – a Green Paper on the application of EU criminal justice legislation in the field of Detention*, str. 11.

Pristupljeno 14. 12. 2015. na adresi:

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0327:FIN:en:PDF>

Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, Međunarodni ugovori 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10.

Europska zatvorska pravila, Preporuka Rec. (2006) 2, Vijeće Europe.

Pristupljeno 12. 11. 2015. na adresi:

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747#>

Konvencija o pravima djeteta, Međunarodni ugovori 12/1993, 20/1997.

Mazzi, B. (2011) *Patronažna služba i obiteljski doktor*. Pristupljeno 6.1. 2016. na adresi:

http://www.hdod.net/rad_drustva/Patronazna_i_doktor.pdf

Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2011) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2010. godinu*.

Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2012) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2011. godinu*.

Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2013) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2012. godinu*.

Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2014) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2013. godinu*.

Ministarstvo pravosuđa, Uprava za zatvorski sustav (2015) *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2014. godinu*.

Ministarstvo socijalne politike i mladih, *Izvješće o provedenom savjetovanju sa zainteresiranom javnošću o Nacrtu prijedloga Obiteljskog zakona*.

Pristupljeno 2. 12. 2015. na adresi:

http://www.mspm.hr/novosti/vijesti/izvjesce_o_provedenom_savjetovanju_sa_zainteresiranom_javnoscu_o_nacrtu_prijedloga_obiteljskog_zakona.

Obiteljski zakon, Narodne novine 103/15.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, Narodne novine 28/96.

Povelja Ujedinjenih naroda. Pristupljeno 6. 1. 2015. na adresi:
<https://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter-all-lang.pdf>

Pravilnik o kućnom redu u zatvorima za izvršavanje istražnog zatvora, Narodne novine 008/2010.

Pravilnik o načinu obavljanja poslova odjela osiguranja u kaznionicama i zatvorima, Narodne novine 48/09.

Pravilnik o pogodnostima zatvorenika, Narodne novine 66/10, 126/13.

Pravilnik o raspolaganju novcem, Narodne novine 2002.

Pravilnik o tehničkim uvjetima vozila u prometu na cestama, Narodne novine 51/10, 84/10, 145/11, 140/13, 85/14 i 83/15.

Pravobranitelj za djecu (2011) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2010. godinu*.

Pravobranitelj za djecu (2012) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2011. godinu*.

Pravobranitelj za djecu (2013) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2012. godinu*.

Pravobranitelj za djecu (2014) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2013. godinu*.

Pravobranitelj za djecu (2015) *Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu za 2014. godinu*.

Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2012) *Izvješće o radu za 2011. godinu*.

Pravobranitelj za ravnopravnost spolova (2014) *Izvješće o radu za 2013. godinu*.

Pučki pravobranitelj (2012) *Izvješće o radu za 2011. godinu*.

Pučki pravobranitelj (2013) *Izvješće o radu za 2012. godinu*.

Pučki pravobranitelj (2015) *Izvješće o radu za 2014. godinu*.

Radna skupina za stručnu analizu i izradu *Konačnog nacрта prijedloga Nacionalne strategije za prava djece u Republici Hrvatskoj* (2014) *Nacionalna strategija za zaštitu i pomicanje prava djece u Republici Hrvatskoj od 2014. do 2020. Nacrt prijedloga*. Zagreb: Ministarstvo socijalne politike i mladih.

Službeni dopis Ministarstva pravosuđa, Uprave za zatvorski sustav, Središnjeg ureda od 1. 2. 2016. KLASA: 730-04/16-04//15; URBROJ: 514-07-01-02-02-116-02.

Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima. Prvi kongres Ujedinjenih naroda o prevenciji zločina i postupanju s prijestupnicima, Ženeva, 1955., uz odobrenje Ekonomskog i društvenog savjeta, Rez. 663 (XXIV) 1957., i Rez. 2076 (LXII) 1977.

The Quaker Council for European Affairs (2007) *Women in Prison – A Review of the Conditions in Member States of the Council of Europe*. Brussels, Belgium. Pristupljeno 11. 2. 2016. na adresi: <http://www.qcea.org/wp-content/uploads/2011/04/rprt-wip1-main-en-feb-2007.pdf>

UNICEF (2014) *Godišnji izvještaj za 2013*. Pristupljeno 26. 12. 2015. na adresi: http://www.unicef.hr/upload/file/397/198940/FILENAME/Unicef_godisnje_izvjesce_2014_21x21_web.pdf

Upraviteljica Kaznionice u Požegi uz suglasnost pomoćnika ministra Uprave za zatvorski sustav (2014) *Kućni red za zatvorenice na izdržavanju kazne zatvora u Kaznionici u Požegi*.

Ustav RH, Narodne novine 56/90, 135/97, 8/98, 113/00, 124/00, 28/01, 41/01, 55/01, 76/10, 85/10, 05/14.

Vlada Republike Hrvatske (2009) *Akcijski plan za unaprjeđenje zatvorskog sustava Republike Hrvatske 2009-2014*.

Zakon o dadiljama, Narodne novine 37/13.

Zakon o državnim službenicima i namještenicima, Narodne novine 27/01.

Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Narodne novine 128/99, 55/00, 59/00, 129/00, 59/01, 67/01, 11/02, 190/03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13, 150/13.

Zakon o potvrđivanju europske konvencije o ostvarivanju dječjih prava, Narodne novine 1/10.

Zakon o sestrinstvu, Narodne novine 121/03, 117/08, 57/11.

Zakon o sigurnosti prometa na cestama, Narodne novine 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14, 64/15.

Zakon o socijalnoj skrbi, Narodne novine 157/13, 152/14, 99/15.

Zakon o zaštiti prava pacijenata, Narodne novine 169/04, 37/08.

Mrežni izvori

Autosjedalice.info. Pristupljeno 12. 11. 2015. na adresi: http://autosjedalice.info/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=16&Itemid=63

Children of prisoners Europe. Pristupljeno 26. 12. 2015. na adresi: www.childrenofprisoners.eu/about-us/custom-widgets/

Hrvatski politički portal Objektiv. Pristupljeno 8. 12. 2015. na adresi: <http://objektivno.hr/pozega-projekt-mame-za-osnazivanje-zatvorenica-za-roditeljsku-ulogu-37965>

Hrvatski zavod za zapošljavanje. Pristupljeno 06. 1. 2016. na adresi: <http://www.hzz.hr/default.aspx?id=11697>

Hrvatski zavod za zapošljavanje (2015) Statistika. Pristupljeno 7. 1. 2016. na adresi: <https://statistika.hzz.hr/>

Kavain, M. (19.11.2013). Liječnici ne žele u zatvor: u hrvatskim kaznionicama nedostaje 80 medicinara. (Članak u Slobodnoj Dalmaciji). Pristupljeno 20. 12. 2015. na adresi: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/227796/Default.aspx>

Marina Paulenka, fotograf (2014) Pristupljeno 13. 11. 2015. na adresi: <http://www.express.hr/drustvo/zivot-u-zenskom-zatvoru-iza-resetaka-odgajaju-djecu-1629>

Ministarstvo pravosuđa. Pristupljeno 6. 1. 2016. na adresi: <https://pravosudje.gov.hr/kaznionica-i-zatvor-u-pozegi/6573>

Ministarstvo socijalne politike i mladih Republike Hrvatske. Pristupljeno 7. 1. 2016. na adresi: http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/podrska_obitelji

Okrugli stol *Zatvorenik kao roditelj – psihološka perspektiva* u organizaciji Udruge za zatvorski sustav i Hrvatske psihološke komore, Zagreb. Pristupljeno 6. 1. 2016. na adresi: <https://pravosudje.gov.hr/vijesti/okrugli-stol-zatvorenik-kao-roditelj-psiholoska-perspektiva/164>

Portal Moje zdravlje. Pristupljeno 8. 12. 2015. na adresi: <http://www.mojezdravlje.net/Bolesti/663/trudnoca/Preporuke-za-prehranu-dojilja.aspx>

Pravobranitelj za djecu. Pristupljeno 8. 1. 2016. na adresi: <http://www.dijete.hr/websites/dijete.hr/index.php/hr/vijesti-othersmenu-98/295-prava-djece-iji-su-roditelji-u-zatvoru.html>

Priopćenje s aktiva ravnatelja obiteljskih centara zbog najavljene „transformacije“ obiteljskih centara. Pristupljeno 7. 6. 2015. na adresi: <http://www.ocgz.hr/?id=30>

Profaca, B. (2013) Podrška djetetu čiji je roditelj u zatvoru: kada je potrebna stručna pomoć. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba. Pristupljeno 18. 12. 2015. na adresi: <http://www.poliklinika-djeca.hr/za-roditelje/stresni-dogadaji/podrska-djetetu-ciji-je-roditelj-u-zatvoru-kada-je-potrebna-strucna-pomoc/>

Radio vallis aurea. Pristupljeno 21. 12. 2015. na adresi: <http://www.rva.hr/vijest/2014/1274-ravnopravni-i-sretni>

Rešković, V. (8. 4. 2015.) Ujedinjeni iza rešetaka traže poštivanje svojih prava. (Objavljeno u Online tjedniku Forum – Pišemo ne prepisujemo). Pristupljeno 10. 12. 2015. na adresi: <http://www.forum.tm/vijesti/ujedinjeni-iza-resetaka-traze-postivanje-svojih-prava-3071>

Rodilišta.Roda.hr. Pristupljeno 15. 1. 2016. na adresi: <http://rodilista.roda.hr/rodiliste/26>

Službene stranice grada Zagreba. Pristupljeno 4. 1. 2016. na adresi: <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=453>

Svjetska zdravstvena organizacija. Pristupljeno 15. 1. 2016. na adresi: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs342/en/>

Udruga Roda. Pristupljeno 13. 12. 2015. na adresi: <http://roda.hr/article/read/odrzane-radionice-za-zaposlenike-koji-sudjeluju-u-pripremi-ili-realizaciji-posjeta-maloljetne-djece-roditeljima-na-izdrzavanju-zatvorske-kazne>

Udruga Roda. Pristupljeno 13. 12. 2015. na adresi: <http://www.roda.hr/article/read/stavovi-graanki-i-graana-o-proizvodnji-i-uslugama-zatvorenika>

Udruga Roda. Pristupljeno 22. 11. 2015. na adresi: <http://roda.hr/article/read/sufinanciranje-putnih-troskova-za-posjete-djeteta-majci-u-kaznionici-u-pozegi-podaci-za-obitelji-i-skrbnike>

Udruga Roda. Pristupljeno 6. 1. 2016. na adresi: <http://www.roda.hr/article/read/radionice-o-zaposljavanju-u-pozeskoj-kaznionici>

Udruga Roda. Pristupljeno 12. 11. 2015. na adresi: <http://www.roda.hr/article/read/rezultati-radionice-provedene-u-okviru-razvoja-drustvene-inovacije-resetke-nisu-prepreke>

Udruga Vida. Pristupljeno 05. 1. 2016. na adresi: <http://www.droga-online.com.hr/zavrzeni-projekti-u-2015/programi-i-projekti-1/>

Telefonsko savjetovalište za rani razvoj djece. Pristupljeno 17. 1. 2016. na adresi: <http://telefncic.hr>

Zdrav život – obiteljski časopis o zdravlju. Pristupljeno 8. 12. 2015. na adresi: <http://www.zdrav-zivot.com.hr/izdanja/prehrana-u-trudnoci/prehrana-u-trudnoci/>

Župan, S. (14. 4. 2014) Prosječna zatvorenica je u braku, ima 45 godina, srednju školu i presudu za krađu. (Članak u Glasu Slavonije.) Pristupljeno 27. 12. 2015. na adresi: <http://www.glas-slavonije.hr/232379/1/Prosjecna-zatvorenica-je-u-braku-ima-45-godina-srednju-skolu-i-presudu-za-kradju>.

PROJEKT PROVODI:

Udruga Roditelji u akciji - RODA

Čanićeva 14, 10000 Zagreb

t. (01) 6177 500

f. (01) 6177 510

m. (091) 586 3717

e. roda@roda.hr

www.roda.hr

PARTNERI:

Hrvatski zavod za zapošljavanje

Područni ured Požega

Alojzija Stepinca 5

34000 Požega

t. (034) 638 400

f. (034) 638 374

e. HZZ.Pozega@hzz.hr

www.hzz.hr

Centar za podršku i razvoj civilnog društva Delfin

Braće Radić 13

34550 Pakrac

t. (034) 411 780

e. delfin-zamir@gmail.com

www.delfin-pakrac.com

POSREDNIČKA TIJELA:

Vlada Republike Hrvatske

Ured za udruge

e. info@uzuvrh.hr

www.uzuvrh.hr

Nacionalna zaklada za razvoj civilnoga društva

e. zaklada@civilnodrustvo.hr

www.zaklada.civilnodrustvo.hr

Više informacija o EU fondovima:

www.strukturnifondovi.hr

Ulaganje u budućnost

Europska unija
Ulaganje u budućnost

Ured za udruge
Vlade Republike Hrvatske

